

Buko, Andrzej

Początki państwa polskiego : pytania - problemy - hipotezy

Światowit 1 (42)/Fasc.B, 32-45

1999

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez **Muzeum Historii Polski** w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Początki państwa polskiego. Pytania - problemy - hipotezy (Pl. 10-14; 95.1)

W badaniach nad polskim średniowieczem wydzielć można trzy kluczowe problemy, będące od lat przedmiotem dociekań historyków i archeologów. Pierwszy dotyczy okoliczności i sposobów zastępowania schyłkowo-antycznych struktur wczesnosłowiańskimi formami osadnictwa, zwiastującymi okres wczesnego średniowiecza. Drugi - wiąże się z procesami, których wynikiem było krystalizowanie się, a następnie umocnienie organizacji wielkoplemiennych, trzeci - odnosi się do początków państwa polskiego.

Przedmiotem niniejszego artykułu są przede wszystkim węzłowe kwestie dotyczące ostatniego z wymienionych zagadnień. Choć od zakończenia programu badań milenijnych upłynęło parę dziesiątków lat, wiele pytań o podstawowym znaczeniu nie doczekało się rozstrzygnięć. Sporo utartych sądów podlega też, w miarę postępu badań, daleko idącym przewartościowaniom.

Zagadki okresu plemiennego

Badania nad okresem plemiennym, pomimo niekwestionowanych osiągnięć ostatnich lat, pełne są nadal niejasności. Wśród węzłowych kwestii wymagających rozstrzygnięcia, dyskutowane są początki i fazy rozwoju osadnictwa grodowego. Czy grody są zjawiskiem dynamicznym w czasie i pojawiały się na ziemiach polskich w różnych przedziałach czasowych, czy też dopiero u schyłku okresu plemiennego - to pytanie które przyciąga uwagę coraz większej liczby badaczy. Symptomatyczne z tego punktu widzenia są nowsze wyniki badań nad grodami typu tornowskiego. Ich geneza, w świetle nowszych badań, odnosi się bardziej do końca IX i X w., aniżeli do wieku VII - jak sądzono uprzednio (cf. DULINICZ 1997; tam przegląd badań). Zmianom ulega też chronologia osadnictwa grodowego okresu plemiennego w poszczególnych regionach ziem polskich. Liczba grodów wcześniejszych w stosunku do datowanych na schyłek okresu plemiennego staje się, w miarę prowadzonych badań, coraz mniejsza, przy czym kwestie te wymagają dalszych krytycznych weryfikacji (cf. HOCZYK-SIWKOWA 1988; KURNATOWSKA 1991; POLESKI 1996).

Zastanawia nikła gęstość grodów plemiennych na terenie kraju poświadczona wynikami badań archeologicznych. Liczba dotąd zidentyfikowanych pozostaje w wyraźnej sprzeczności ze znanym przekazem Geografa Bawarskiego z IX w., piszącego o dziesiątkach i setkach grodów, jakimi dysponowały wymienione z nazwy ple-

miona. Czy zatem były to grody - ufortyfikowane centra obronne, a może raczej pod nazwą *civitates* kryją się w ogóle punkty osadnicze - to kolejne pytanie, nad którym nie podjęto szerszej dyskusji.

Nieznanne są przyczyny braku w wykazie plemion Geografa Bawarskiego Polan - twórców piastowskiego państwa, a zarazem obecność mających ponad 400 grodów (*civitates*) Goplan - Glopean (?) - którzy zniknęli w pomroce dziejów. Czy są to dwie różne nazwy tego samego plemienia, a jeżeli tak, to jakie czynniki spowodowały (lub wymusiły) zmianę nazwy? Kiedy to nastąpiło? Jeżeli natomiast były to różne plemiona, to nasuwa się pytanie o dalsze losy Goplan - będących w IX w. wśród największych pod względem liczby grodów, oraz o okoliczności nagłego pojawienia się (skąd?) na mapie dziejowej Polan.

Nie znamy przyczyn szybkiego wzrostu w IX w. i dramatycznego końca wielkich ośrodków kultu pogańskiego. Czy były to, jak sugeruje J. Gąsowski (1992) ostatnie próby wpisania się organizacji wielkoplemiennych w proces powstawania państw europejskich, czy też zjawiska te znajdują inne interpretacje? Kiedy i w jakich okolicznościach upadły te monumentalne centra religijne? Co kryje się pod pojęciem słowiańskich gajów? Czy mogły być nimi również, jak sugeruje ostatnio W. Hensel (w druku) na przykładzie analizy cmentarzyska kurhanowego w Kleczanowie, niektóre dawne pogańskie cmentarze?

Nierozstrzygnięte pozostają kwestie początków szkieletowego obrządku pogrzebowego na terenach środkowej Polski, łączonego mechanicznie z 2 połową X w., choć zdaniem niektórych (GĄSOWSKI 1984) mógł mieć on zupełnie inną chronologię. Przypomnijmy też burzliwe dyskusje na temat możliwości wcześniejszej recepcji chrześcijaństwa, animowane po wojnie przy okazji odkryć małopolskich (vide: tzw. misa chrzcielna z Wiślicy), a w latach 80. w kontekście odkryć tzw. tabliczek ze śladami pisma z osady okresu plemiennego w Podebłociu (cf. MARCZAK 1998; tam starsza literatura oraz T. PŁÓCIENNIK w tomie). Czy jest to niewiele znaczący przypadek, czy też odkrycie to otwiera nowe, nieujawnione dotąd perspektywy poznawcze? Dlaczego w kontekście tabliczek występuje ceramika wczesnośredniowieczna dekorowana motywami, które ze względu na przekazywane treści godne są odrębnych studiów (pl. 10.1).

Pytania dotyczą też możliwości szeroko rozumianej penetracji ziem południowej (choć nie tylko) Polski przez osadników z chrześcijańskiego południa i zapuszczania przez nich korzeni w lokalnych środowiskach plemiennych (cf. BUKO 1998a: 48sq).

Okres plemienny, w świetle wyników badań archeologicznych, to również padające i animowane na nowo, teorie o wielkich grodach państwa Wiślan. Symptomatyczne z tego punktu widzenia są dotychczasowe wyniki badań Stradowa - czołowego grodu „wiślańskiego”. W świetle analizy ceramiki z grodziska stradowskiego oraz najnowszych dat 14C grodziska uznać należałoby, iż ta wielka forteca w rzeczywistości powstała i funkcjonowała dopiero w czasach pierwszych Piastów, co więcej, okres jej trwania byłby ograniczony do zaledwie jednego stulecia (cf. MAJ, ZOLL-ADAMIKOWA 1992: 290). Ale najnowsze badania wykazały, że zespół obwałowań w Stradowie zawiera również elementy fortyfikacji, których IX-wieczna chronologia nie budzi zastrzeżeń (KRAPIEC 1998a). Jaka była więc funkcja i chronologia tego i innych mu podobnych założeń obronnych? Imponujących nieznaną w skali Polski wczesnopiastowskiej wielkością, a zarazem z zachowaną śladowo, bądź wręcz nieuchwytną archeologicznie, wewnętrzną zabudową. Dlaczego tylko w wyjątkowych przypadkach - w grupie tej obok Stradowa mieszczą się m.in. badane od kilku lat Naszacowice (cf. KRAPIEC, POLESKI 1996), miały one szansę przetrwania również w państwie pierwszych Piastów? Czy sygnalizowana w kilku przypadkach katastrofa grodów plemiennych w południowej Polsce (cf. SZYDŁOWSKI 1998) ma bezpośredni związek z próbą opanowywaną w 2 połowie IX w. przez morawskiego Świętopełka Małopolski?

Tajemniczo przedstawiają się, pomimo wieloletnich badań, kwestie dotyczące najstarszego grodu wiślańskiego na krakowskim Wawelu. Najnowsze badania wykazały, iż tzw. gród plemienny, jest konstrukcją powstałą po 1016r. (cf. KUKLIŃSKI 1998). Większość zabudowy wzgórza, w tym zabudowa monumentalna, odnoszona jest najwcześniej do schyłku X w. (cf. infra). Co więc znajdowało się na Wzgórzu Wawelskim wcześniej, około połowy X w.?

Oddzielny temat stanowią tzw. wielkie kurhany okresu plemiennego. Badania i analizy trzech najbardziej reprezentatywnych spośród nich - kopca Krakusa w Krakowie, Salve Regina w Sandomierzu i kopca Tatarskiego w Przemyślu (pl. 95.1) wskazują na różną w każdym z przebadanych przypadków technikę konstrukcji i formowania kopca, ale zarazem ich podobną symbolikę i domniemany związek z atrybutami władzy plemiennych (cf. BUKO 1998b: 29 sq.; SŁUPECKI 1998; w cytowanych pracach literatura). Dlaczego i kiedy wznoszono te obiekty? Czy są one świadectwami monumentalnych pochówków nakurhanowych typu wodzowskiego z okresu plemiennego - jak sądzi autor niniejszego artykułu, czy też fakt ich występowania znajduje inne interpretacje?

Wspomnieć należy też o trudnościach w archeologicznej identyfikacji organizacji plemiennych na terenie ziem polskich. Próby takie podejmowano zwłaszcza w Wielkopolsce w ramach programu badań mikroregionalnych (cf. HILCZERÓWNA 1965). Ostatnie prace przeprowadzone w Małopolsce północno-wschodniej

(HOCZYK-SIWKOWA 1999) i na Wyżynie Sandomierskiej (cf. BUKO 1998a: 24 sq.) wskazują na możliwość wydzielenia za pomocą kryteriów archeologicznych również w tej części Polski małych jednostek terytorialnych. Wydzielono je na terenach, gdzie dotąd domeną badań i prowadzonych dyskusji (cf. BUKO 1998: 23 sq.; tam literatura) były organizacje wielkoplemiennych Wiślan i Lędzian (pl. 10.2).

Ostatni problem, na który warto zwrócić uwagę, dotyczy plemiennych poprzedników ośrodków wczesnomiejskich. Starsze wyniki badań upoważniały wielu badaczy do przyjęcia poglądu o przekształcaniu się miast od form załazkowych powstających już w okresie plemiennym, do rozwiniętych ośrodków grodowo-miejskich (cf. HENSEL 1963; tam starsza literatura). Konsekwencją tego podejścia było szukanie plemiennych korzeni miast polskich (cf. infra).

Ośrodki plemienne i wczesnopiastowe

Po upływie ponad 30 lat od zakończenia badań milenijnych, coraz powszechniejszą w środowisku archeologów i mediewistów staje się opinia, iż wiedza podręcznikowa będąca pochodną badań nad początkami państwa polskiego, coraz mniej przystaje do nowszych danych archeologicznych. W wielu przypadkach jest ona z wynikami tymi rozbieżna.

Okres od VIII do początków X w. uznawany jest niekiedy w literaturze przedmiotu jako ostatni etap formowania się państwa. W podręcznikach historii pisze się o monarchii wczesnych Piastów, sięgającej nawet w głąb wieku IX. Podkreślany jest przy tym fakt ewolucyjnego kształtowania się państwa, którego geneza wynikała z rozwoju wewnętrznego (cf. MIŚKIEWICZ 1977: 88 sq.).

Ogólny model genezy państwa i jego ośrodków przebiegać miał więc według podobnego schematu: państwo jest wynikiem wewnętrznego rozwoju społeczno-gospodarczego i kulturowego ziem polskich, w tym politycznego „dojrzwania” wspólnot plemiennych w okresie VII-IX w. Równolegle rozwijały się miasta - przekształcając się od form załazkowych w okresie plemiennym, do rozwiniętych grodowo-miejskich w czasach piastowskich. W takim ujęciu grody plemienne traktowane są jako etap, w którym procesy kształtowania się miast zostały zainicjowane, a następnie przyspieszone w wyniku powstania wczesnopiastowskiego państwa.

Nowsze wyniki badań uprawniają do przyjęcia tezy, że na ziemiach polskich we wczesnym średniowieczu mamy różne jakości ośrodków typu grodowego:

1. istniejących już w okresie plemiennym i przebudowanych w okresie piastowskim - choć każdy rok, w miarę postępu badań, zmniejsza liczbę branych pod uwagę. W grupie tej wymieniane są m.in. w Wielkopolsce Santok, Łęczycza i Kalisz, na Pomorzu Wolin, Szczecin, w Małopolsce - Wawel, Stradów czy Naszacowice.

Datowanie części ośrodków jest nadal dyskusyjne. Kwestie te rozstrzygnąć winny prowadzone prace archeologiczne i będące w toku opracowania materiałów;

2. powstałych w czasach pierwszych Piastów (niekiedy już w I połowie X w.) w miejscach, gdzie identyfikowano ślady wcześniejszego (ale nie grodowego!) osadnictwa plemiennego. W grupie tej mieszczą się czołowe ośrodki państwa piastowskiego, m.in. Płock, Gniezno, Poznań, Kruszwica, Gdańsk, Sandomierz, Przemyśl, Opole czy Wrocław.

W starszej literaturze przedmiotu ślady osadnictwa plemiennego utożsamiano niejednokrotnie z wcześniejszą (w domyśle grodową) fazą danego ośrodka, jak gdyby pomiędzy tymi grupami świadectw był zawsze funkcjonalny znak tożsamości. Przypomina to trochę rozumowanie, jakby archeolodzy w przyszłości określali genezę Nowej Huty w powiązaniu z faktem, że wcześniej była tu wieś Mogiła. Tymczasem wiemy, że o powstaniu w tym miejscu u progu lat 50. XX wieku miasta i kombinatu zdecydowało nie przekształcenie się zespołu wcześniejszych wsi w ośrodek miejski, lecz racje natury politycznej.

Nowsze badania czołowych ośrodków państwa wykazują, że w miejscu wielu wczesnopiastowskich centrów grodowych również funkcjonowały uprzednio osady typu wiejskiego i że na nich wznoszono późniejsze miasta. Rzadziej wyrastały one w miejscach dawnych centrów pogańskiego kultu - co wcześniej odnoszono do interpretacji odkryć na Wzgórzu Tumskim w Płocku (cf. SZAFRAŃSKI 1983: 139 sq.), a ostatnio - do odkryć na Górze Lecha w Gnieźnie (cf. SAWICKI 1998: 208). Centra takie, jak podnoszono w innym miejscu (BANASZKIEWICZ 1986), stanowiły ważny czynnik integracyjny dawnych wspólnot plemiennych.

Koncepcje wiążące początki państwa i miast dopiero z epoką historycznych władców piastowskich nie znalazły szerszego rozwinięcia. Być może u źródeł tego stanu rzeczy leży fakt, że kojarzą się z historią wydarzeniową, przeciwstawianą braudelowskiej teorii „długiego trwania”; ta ostatnia jest, synonimem bardziej rozwiniętej historii strukturalnej (BRAUDEL 1971).

Początki miast i państwa polskiego rozpatrywać wszakże można w perspektywie globalnej historii środkowej Europy pierwszego tysiąclecia. Poczynając od rozkwitu osadnictwa w okresie wpływów rzymskich, poprzez upadek i wyparcie środkowoeuropejskich struktur antycznych w końcu V w. i zastąpienie ich w ciągu VI w. wczesnosłowiańskimi; te ostatnie podlegały określonym prawom rozwojowym, osiągając niekiedy (np. państwo wielkomorawskie) wysokie stadium organizacji państwowej, by ostatecznie upaść i być zastąpionym przez trwałe organizacje państwowe, jakie na większości terenów europejskich zaistniały na trwałe dopiero w wieku X.

W takim rozumieniu mamy do czynienia nie tyle z zespołem oderwanych względem siebie wydarzeń, co mającymi kształt sinusoidy cyklami dziejów wspólnot plemiennych, w tym zastępowaniem ich na osi czasu przez

kolejne układy polityczne, etniczne i społeczno-kulturowe. W wyniku działania i wielokrotnego nakładania się tych procesów, w tym postępów chrześcijaństwa, krystalizowały się w ciągu X w. w środkowej Europie organizmy wczesnopiastwowe o trwałym charakterze.

Sygnalizowane zjawiska czytelne są przede wszystkim w sferze stosunków politycznych, etnicznych i społeczno-kulturowych. W mniejszym stopniu skorelowane były z nimi procesy gospodarcze zachodzące np. w rzemiośle czy rolnictwie, a nawet demografii czy budownictwie - co próbowano wykazać ostatnio na przykładzie badań ośrodków osadniczych typu wiejskiego (cf. BUKO ed. 1997). Bywało też, iż w kolejnym cyklu zamiast rozwoju następował regres w stosunku do okresu poprzedniego. Początek wczesnego średniowiecza oglądany poprzez wyroby wytwórczości garncarskiej ziem polskich oznaczał niewytłumaczalną racjami ekonomicznymi i technologicznymi zmianę, przejawiającą się zanikiem wysokiej technologii - wytwarzania naczyń toczonych, na rzecz nieornamentowanych, ręcznie lepionych garnków typu praskiego. Tego typu zjawiska trudno tłumaczyć modą, czy naśladownictwem. Zajmujący się teorią badań ceramiki akcentują raczej ich ścisły związek z przełomem społeczno-kulturowym, którego elementem bywała również zmiana populacji (cf. ARNOLD 1985: 234 sq.; tam literatura).

Inaczej tłumaczyć należałoby zmiany w wytwórczości ceramicznej w okresie przechodzenia od okresu plemiennego do wczesnopiastwowego. Ich istotą był bowiem postęp technologiczny i powstawanie specjalizacji rzemieślniczych w ramach nowej organizacji terytorialnej i gospodarczej państwa. Zagadką pozostają okoliczności i warunki krystalizowania się dynastii, która w krótkim okresie czasu, w bliżej nieznanym okolicznościach, wysunęła się na czoło organizacji wielkoplemiennych, a następnie podjęła udaną próbę budowy państwa polskiego, którego punktem wyjścia była Wielkopolska.

Pomiędzy tradycją dynastyczną a legendą

Dla mediewistów podstawę wnioskowania na temat początków państwa polskiego stanowi przekaz Galla Anonima o legendarnych poprzednikach Mieszka, zasługujący w opinii badaczy na baczną uwagę, jako iż opisywane tam wydarzenia utrwaliła „wierna pamięć” (GALL, I, 1-3).

Każdej postaci poprzedników Mieszka, kronikarz przypisał określone funkcje, które H. Łowmiański (1973: 441 sq.) zinterpretował następująco:

- Siemowit: konsolidował wewnętrznie państwo Polan;
- Lestek: osobistość rangi historycznej, wielki zdobywca, podbił Goplan, Mazowszan i Łędzian. Ekspansja wschodnia;
- Siemomysł: podbił Pomorze: ekspansja północna

(czynny wojenne tej postaci przypisane zostały przez H. Łowmiańskiego, gdyż Gall na ten temat milczy).

Punktem wyjścia nabytków terytorialnych państwa była, zgodnie z przekazem dynastycznym, Wielkopolska. Zatem region ten, w przeciwieństwie do innych, w okresie poprzedzającym powstanie państwa polskiego pod koniec IX w. musiał osiągnąć względnie wysoki stopień integracji politycznej, gospodarczej i terytorialnej. Tymczasem wyniki dotychczasowych badań archeologicznych wskazują, że zasadnicze przełomy w budownictwie grodowym mają bardziej złożoną, aniżeli wynikałoby to z kroniki dynastycznej chronologię.

Część grodów istniała, jak się uważa, już w VII-VIII w. (cezury te wymagają, jak sygnalizowano wyżej, dalszych prac weryfikacyjnych), inne powstawały w wieku IX. Widoczny przełom w budownictwie grodowym miał tu miejsce, jak uważa Z. Kurnatowska (1991; 1998a), w VIII/IX w. Wówczas część starych grodów upada, nowe natomiast, co jest godne uwagi, powstają w innych częściach regionu. W początkach X w. następuje upadek plemiennych grodów nadodrzańskich wskutek podboju ich przez Polan. W okresie tym przestaje funkcjonować kolejnych 10 grodów plemiennych w innych częściach Wielkopolski.

Symptomatyczne jest usytuowanie ośrodków grodowych w czasach Mieszka. Ich punkt ciężkości przesuwa się z terenów pld.-zach. Wielkopolski w centralny rejon państwa gnieźnieńskiego. W okresie tym powstały m.in. umocnienia Poznania i Gniezna. Najnowsze wyniki badań dendrochronologicznych wskazują, iż całość odkrytych w latach ubiegłych umocnień grodu i podgrodzi Gniezna powstała w okresie pomiędzy 940 a 1025 r. zatem w czasach Mieszka i Chrobrego (SAWICKI 1998). W Santoku i Międzyrzeczu - ośrodkach, co do których przypuszcza się, iż funkcjonowały w okresie plemiennym, przebudowano wówczas całkowicie wały obronne. W odniesieniu do dwóch innych - Ostrowa Lednickiego i Moraczewa - co do których domniemywać można iż istniały przed czasami Mieszka (KURNATOWSKA 1998a), wyjaśnienia wymagają ich szeroko rozumiane relacje (chronologiczne, funkcjonalne) do grodów wczesnopiastowskich.

Interesujące są dane dotyczące Kruszwicy - czołowego ośrodka Kujaw. Wyniki badań B. i W. Dzieduszyckich (1993) wskazują, że ośrodek ten powstał dopiero pod koniec X w. Wybudowano go zapewne z myślą o dalszej ekspansji państwa i misjach chrystianizacyjnych w kierunku Pomorza. Wcześniej, czołową rolę odgrywało najpewniej leżące nieopodal centrum grodowe w Mielicy. Powstanie Kruszwicy oznaczało kres świetności dotychczasowych ośrodków plemiennych. W opisywanym przypadku procesy te przebiegały, zdaniem autorów, stopniowo. W początkowej fazie budowy państwa mamy współegzystencję części ośrodków starszych i budowanych przez Piastów. Dopiero około połowy XI w. ludność z tych terenów została przeniesiona lub rozproszona, a obszar dawnej wspólnoty plemiennej pozostawał na około 100 lat niez-

siedlony (*ibidem*: 166). Zjawiska te wskazywać mogą na silną tradycję organizacyjną lub plemienną (?) tych terenów, której w początkowej fazie Piastowie z nieznanymi bliżej przyczynami nie odważyli się do końca wyeliminować; materialnym świadectwem byłby w tym przypadku fakt funkcjonowania przez prawie pół wieku grodu w Mielicy.

Nie do końca wyjaśnione zostały początki osadnictwa grodowego w Poznaniu i jego miejsce (polityczne, religijne) w topografii najstarszego miasta. Dotyczy to m.in. szczegółów powstania pierwszego wału na Ostrowie Tumskim, datowanego na II ćwierć X w. (elementy datujące są w tym przypadku nie do końca przekonywujące), jak i nowszych interpretacji zagadkowych konstrukcji pod katedrą poznańską, utożsamianymi ze śladami baptysterium (cf. KARA 1998; KURNATOWSKA 1998b).

Skąd przyszli Piastowie?

Analizując kwestie dotyczące miejsc, czasu pojawienia się i funkcji głównych ośrodków wielkopolskich, nie sposób pominąć podstawowe w tej materii pytanie: gdzie znajdowały się rodowe domeny dynastii piastowskiej, zanim powstały Gniezno i Poznań?

Wobec braku jakichkolwiek danych bezpośrednich, można co najwyżej pokusić się na obecnym etapie badań, o zarysowanie dalszych kierunków poszukiwań. Nie sądzę, aby początki dynastii wiązać można było z obcymi etnicznie przybyszami, ponieważ nie upoważniają ku temu ani źródła pisane, ani tym bardziej dane archeologiczne. Równie mało prawdopodobna wydaje się teza, że Piastowie pochodzić mogli z innego regionu kraju (tj. spoza Wielkopolski), choćby z tej przyczyny, że najbardziej dynamiczne procesy przemian w schyłkowym okresie plemiennym (w tym dotyczące osadnictwa grodowego), obserwujemy właśnie w Wielkopolsce. Tutaj też ich miejsce wyznacza dynastyczna tradycja. Ale jak wskazywano wyżej, w Wielkopolsce grody plemienne były też niszczone. Można co prawda przyjąć, że zniszczenia powodowane były wzajemnymi najazdami małych organizacji rodowo-plemiennych. Ale oznaczałoby to totalny chaos organizacyjny Wielkopolski w przededniu powstania państwa polskiego, co w świetle dostępnej wiedzy nad organizacją Polski plemiennej byłoby raczej trudne do utrzymania. Bardziej prawdopodobną wydaje się teza, że spośród wielu pretendentów do władzy, na pierwsze miejsce wysunął się w I połowie X w., w nieznanymi bliżej okolicznościach, najlepiej zorganizowany (gospodczo, politycznie i militarnie) ród Piastów. Gdzie zatem znajdować się mogły ich rodowe siedziby?

Odpowiedzieć można, że najpewniej tam, gdzie nie burzono, lecz budowano. Zapewne też tam, gdzie uchwytne są starsze, grodowe korzenie ośrodków. Dane archeologiczne, jakimi dysponujemy wskazują, że nie wchodzi tu w grę raczej tereny Wielkopolski południowo-zachodniej, ponieważ tamtejsze ośrodki plemienne były

systematycznie niszczone. Wyłączyłbym też z analizy tereny środkowej i północno-wschodniej części regionu i Kujaw, ponieważ tam Piastowie budowali od podstaw główne ośrodki państwa, a starsze - z okresu plemiennego (m.in. Moraczewo, Jankowo, Mietlica) zaraz po przejęciu przez nich władzy lub w jakiś czas potem, przestały istnieć. Mamy tu co prawda grody plemienne zachowujące swe funkcje również w okresie wczesnopiastowskim (m.in. Santok, Międzyrzecz, Nakło nad Notecią), ale są to obiekty nadgraniczne, których racje bytu, również w okresie późniejszym, wyznaczały względy strategiczne.

Zwrócić chciałbym natomiast uwagę na tereny południowo-wschodniej Wielkopolski, w tym leżącego nad Prosną Kalisza (pl. 12.1). Najnowsze dane dendrochronologiczne wykazały, że jest to jeden z nielicznych ośrodków grodowych okresu plemiennego Wielkopolski, który w momencie obejmowania władzy przez dynastię piastowską, być może nie podzielił losów innych (cf. BARANOWSKI, KRĄPIEC 1998). Co więcej - gród wybudowany w czasach piastowskich, powstał w tym samym miejscu co jego plemienny poprzednik. Czy jest to bezpośrednia kontynuacja starszego grodu, którego przebudowę wymusiły zmiany układów hydrologicznych - podniesienie się poziomu wód Prozny (BARANOWSKI 1998: 50), czy też odkrycia te znajdują inną wymowę? Faktem pozostaje, że również w czasach pierwszych Piastów gród na Zawodziu w Kaliszu, położony w centrum piastowskiego państwa, odgrywa nadal pierwszorzędą rolę. Zastanawia też intensywna akcja inwestycyjna podjęta na tych terenach już w czasach Mieszka. Wokół Kalisza, jak przysłowiowe grzyby po deszczu wyrastają grody, budowane często na surowym korzeniu. Działaniom tym towarzyszyła intensywna akcja kolonizacyjna (cf. KURNATOWSKA 1998a: 96 sq.).

Czy opisywane zjawiska odzwierciedlają zamysł wzmocnienia terenów na pograniczu ze Śląskiem i Małopolską przed ostatecznym podbojem tych terytoriów? A może są to świadectwa dowartościowania (ekonomicznego, militarnego), ubogiej dotąd w grody domeny rodowej, w czasach, gdy Piastów - którzy zasiedli na tronie gnieźnieńskim, stać było na podjęcie takich inwestycji? Kusi w tym miejscu nieuprawnione zapewne odwołanie się do czasów niezbyt odległej historii Polski, kiedy to w czasach gospodarki nakazowo-rozdzielczej, decyzje kolejnych sterników władzy, znajdowały postrzegalne dla społeczeństwa przeniesienie inwestycyjne na regiony (a nawet miasta!), z których się oni wywodzili.

Na grodzie kaliskim odkryto unikalne relikty najstarszego drewnianego kościoła z XI w. (BARANOWSKI 1998: 52 sq.). Odkrycie to (pl. 11) potwierdza wysoką rangę Kalisza na etapie formowania się państwa; te najwcześniejsze placówki misyjno-duszpasterskie stawały się bowiem, jak podkreśla Z. Kurnatowska (1998a: 99) ogniwami organizacji kościelnej. Przypomnijmy też, że zgodnie z przekazem Galla (GALL, III, 38) to właśnie zdobycie Kalisza przez Krzywoustego było w czasach jego konfliktu ze Zbigniewem miarą politycznego sukcesu; tutaj też znajdo-

wała się rezydencją i miejsce ostatecznego spoczynku m.in. Mieszka Starego (DĄBROWSKI 1962)). Czyżby zatem Wielkopolska południowo-wschodnia i jej czołowy ośrodek grodowy - Kalisz były rodowymi domenami dynastii Piastów w okresie poprzedzającym powstanie państwa gnieźnieńskiego? Jeżeli tak było, to ustanowienie ośrodka stołecznego w Gnieźnie byłoby logiczną próbą „kompromisu” - do zaakceptowania zarówno przez piastowskich najęźdźców jak i podbitych. Prawdopodobnie przed powstaniem państwa gnieźnieńskiego w miejscu tym znajdowało się sacrum dla lokalnej (?) wspólnoty - pogański ośrodek religijny (SAWICKI 1998: 208), którego funkcja, po dokonaniu konwersji religijnej w 966 r. ugruntowana została w czasach piastowskich w dobitny sposób poprzez utworzenie w roku 1000 metropolii arcybiskupiej. Jest więc wysoce prawdopodobne, że pierwszym aktem tej funkcji było opanowanie przez Piastów uświęconego tradycją sacrum lokalnej wspólnoty, które jak wykazują liczne przykłady (BANASZKIEWICZ 1998: 350 sq.) stawały się ośrodkami władzy wspólnot wczesnopiastowskich.

O ile ranga Kalisza w początkach naszego państwa staje się, dzięki nowszym badaniom T. Baranowskiego i zespołu (cf. BARANOWSKI ed. 1998) coraz bardziej wyrazista, o tyle nie można tego samego powiedzieć o położonej na północny-wschód od Kalisza Łęczycy.

Zgodnie z aktualnym stanem wiedzy, w okresie VI-VIII w., znajdowała się tu osada o charakterze obronnym, choć „materiał jest skąpy i pozbawiony rozstrzygającej wymowy” (ABRAMOWICZ et al. 1989: 103). W fazie II (do wieku X) osada została otoczona wałem drewniano-ziemnym; powstała też wtedy osada przygodowa. Wreszcie w fazie III datowanej na okres końca X lub początek wieku XI, gród został przebudowany i otoczony trzema pierścieniami umocnień. W nieokreślonych okolicznościach został on wkrótce spalony. Odbudowany, trwał zastanawiająco długo, bo do połowy wieku XIV (*ibidem*: 111).

Interpretacje te nie są wolne od znaków zapytania dotyczących zarówno genezy, faz rozwoju ośrodka jak i jego funkcji. Sposobem na rozwiązanie przedmiotowych kwestii może być podjęcie badań weryfikacyjnych.

Mazowsze: nie spełnione aspiracje politycznej autonomii?

W ostatniej monografii dziejów Mazowsza (GIEYSZTOR, SAMSONOWICZ eds. 1994), przyjęto tezę o wczesnym przyłączeniu tej dzielnicy do państwa polskiego. W świetle nowszych datowań dendrochronologicznych problem jest jednak bardziej złożony. Okazało się, że część przebadanych powtórnie metodą dendrochronologii grodów (Wola Szydłowska, Mokrzek, Słupno, Raciąż i inne) powstawało u schyłku IX lub na początku X w. Grody te rozrzucone są na dużym obszarze Mazowsza. Wskazywać to może na istnienie systemu grodów na Starym Mazowszu

już około 900 roku, zatem w czasach sprzed panowania Mieszka. Część spośród nich (np. Wola Szydłowska) charakteryzuje bardzo krótki (nie przekraczający jednej generacji), czas trwania (cf. DULINICZ, w druku). Zdumiewać musi, że grody te wznoszono niemal w przededniu rewolucji polańskiej w Wielkopolsce. Dlaczego tak późno powstały i tak szybko zostały zniszczone? Czy ich budowa była próbą uzyskania politycznej autonomii regionu w obliczu zagrożeń płynących od zachodu - ze strony silniejszego „polańskiego” sąsiada? Jeżeli tak, była to próba zakończona niepowodzeniem - na co zdaje się wskazywać epizodyczny czas ich trwania, a nade wszystko powstanie piastowskiego Płocka - czolowego ośrodka tej dzielnicy.

Jego początki wiązano z funkcjonującym na wzgórzu Tumskim u schyłku okresu plemiennego ośrodkiem pogańskiego kultu. Jest to jednak tylko jedną z możliwości interpretacyjnych zespołu nie do końca jednoznacznych odkryć. Przedmiotem kontrowersji mogą być zarówno interpretacja poszczególnych elementów zespołu kultowego (np. „kojec dla kur”, „ołtarz pogański”, „tłuk maczugi”), datowanie (ewidentnie za wczesne) współwystępującej ceramiki i wiele innych (cf. SZAFRAŃSKI 1983: 139 sq.; DULINICZ, w druku). Nowsze badania weryfikacyjne wskazują też na inną (późniejszą o co najmniej stulecie) chronologię i funkcję relikwów architektury romańskiej - świeckiej i sakralnej odkrytych na Wzgórzu Tumskim (pl. 12.2) (por. też: GOŁEMBNIK 1998). Wyniki badań wskazują też jednoznacznie, że największe zagęszczenie osadnictwa plemiennego znajdowało się na wschód od Płocka, w dolinie rzeki Słupianki (DULINICZ, w druku).

Wśród pasjonujących, choć nieco zapomnianych kwestii okresu wczesnopiastowskiego na Mazowszu, są bez wątpienia groby w obudowach kamiennych. Od czasu ukazania się fundamentalnej rozprawy L. Rauhuta (1971) większych badań w tym zakresie nie prowadzono. W przedmiotowej materii formułowane są różne opinie: upatrujące w obecności tych grobów śladów bytności na Mazowszu obcych (polańskich? wareskich?) grup ludności, bądź też wiążące ich występowanie z rytuałem rodowym wspólnot terytorialnych, zachowujących elementy dawnych, pogańskich tradycji (cf. DULINICZ 1998; MIŚKIEWICZOWA 1998; w cytowanych pracach literatura). Która hipoteza jest prawdziwa? Jest to pytanie definiujące zarazem kolejny spośród węzłowych priorytetów badawczych, dotyczących roli Mazowsza w okresie formowania się piastowskiego państwa.

Pomiędzy dominacją czeską a państwem gnieźnieńskim, czyli problemy przyłączenia Małopolski

Jest rzeczą godną uwagi, że zamysł zjednoczenia państwa nie wyszedł z Małopolski - zasobnej w bogactwa naturalne i zorganizowanej politycznie (por. choćby znany przekaz z Żywota Metodego o księciu pogańskim sil-

nym wielce), lecz z regionu o zdecydowanie mniejszym potencjale ekonomicznym, który na mapę Europy Środkowej wkrocza stosunkowo późno, bo dopiero z powstaniem państwa gnieźnieńskiego.

Są co najmniej dwie przyczyny tego stanu rzeczy. Po pierwsze - Małopolska nigdy chyba nie stanowiła (a tym bardziej w okresie formowania się państwa) jednolitej terytorialnej i kulturowej. Podział jej nie ziemię krakowską i sandomierską należy przy tym do podstawowych jakie należy mieć na względzie (cf. BUKO 1998a: 53; tam literatura). Po drugie - w okresie formowania się państwa ranga polityczna obydwu regionów była nieporównywalna: podporządkowana Wielkiej Morawie, a następnie od początku X w. państwu czeskich Przemyslidów Małopolska oraz niezależna politycznie organizacja wielkoplemienna Polan. W pierwszej połowie X w. w Wielkopolsce miał miejsce w niespotykanej dotąd skali *boom* inwestycyjny, przejawiający się wznoszeniem w tym samym czasie dziesiątków grodów, co owocowało niespotykaną dotąd skalą trzebieży lasów i wycinaniem gatunków najwartościowszych drzew (cf. KRĄPIEC 1998b). Powstaje pytanie, czy w tym wielkim przedsięwzięciu Piastowie ograniczali się wyłącznie do regionu Wielkopolski?

W wydanej ostatnio monografii (BUKO 1998a) wysunięto tezę, że geneza ośrodka grodowo-miejskiego w Sandomierzu była efektem świadomej i aktywnej polityki Piastów gnieźnieńskich. W myśl tej koncepcji, warunkiem powstania miasta było podbicie małego, plemienia („Sandomierzan”) umiejscowionego pomiędzy Łędzianami, Mazowszanami, Polanami i Wiślanami (pl. 10.2). Sprzyjającym czynnikiem dla realizacji tych zamierzeń było zaangażowanie małopolskich organizacji wielkoplemiennych w walki z sąsiadami (Łędzianie - Ruś Kijowska, Wiślanie - Wielka Morawa, a następnie Czechy).

Zajęcie ziemi sandomierskiej, poza wymiernymi korzyściami ekonomicznymi, stwarzało sprzyjające warunki utworzenia bazy wypadowej do podboju południowo-wschodniej Polski („przemyskich” (?) Łędzian), a w następnej kolejności - Krakowa i ziemi krakowskiej. W tym ostatnim przypadku drugim obok Sandomierza strategicznym filarem ułatwiającym przyłączenie ziemi krakowskiej i Śląska do państwa gnieźnieńskiego, mógł być omawiany wyżej Kalisz.

Podobnie jak w Wielkopolsce, również powstanie Sandomierza spowodowało załamanie dotychczasowych struktur osadniczych i centrów plemiennych, niekiedy rozwijających się, jak w przypadku Złotej, nieprzerwanie od 400 lat. Podobny scenariusz wydarzeń postrzegalny jest na przykładzie początków położonego na północny wschód od Sandomierza Lublina. Jak wykazały badania A. Rozwałki (1997), po zniszczeniu plemiennego centrum grodowego na wzgórzu Staromiejskim, nowe ośrodki władzy piastowskiej ustanowiono po drugiej stronie rzeki Czechówki, a miejsce dawnego ośrodka władzy plemienną wyjęte spod osadnictwa (przypomina to opisywany wyżej *casus* poprzedników Kruszwicy), na ponad 100 lat.

W Przemyślu - domniemanym centrum plemiennym Lędzian (cf. LABUDA 1996), ośrodek piastowski powstał pod koniec X w. na wzgórzu Zamkowym. Gdzie znajdował się starszy gród plemienny - dotąd nie rozstrzygnięto. Badania sondażowe przeprowadzone ostatnio na Wzgórzu Trzech Krzyży dostarczają zaledwie pośrednich przesłanek na rzecz możliwej lokalizacji tam plemiennych (?) resztek wału (cf. BUKO 1998b; tam literatura). Ale to właśnie Przemyśl stać się miał, w zamierzeniu Piastów, symbolem obecności piastowskiej na południowo-wschodniej rubieży kraju. Nieprzypadkowo zatem w miejscu tym, podobnie jak w sercu państwa gnieźnieńskiego wyrosły wkrótce monumentalne obiekty: rotunda i palatium (cf. SOSNOWSKA 1992; tam starsza literatura).

Nie wszędzie procesy tworzenia państwa i jego głównych ośrodków zostały rozpoznane w wystarczającym stopniu. Przykładem są ostatnie wyniki badań Zawichostu, gdzie odnotowano kilka istotnych odkryć. Największym z nich są relikty unikalnego w skali kraju *tetrakonchosu*, na planie kwadratu, utożsamianego z wymiennym źródłem w XII w. kościołem św. Maurycego. Ze względu na brak bliskich nawiązań dyskutowana jest kulturowa proveniencja tej budowli: zachodnia, a może związana ze strefą kultury bizantyjsko-ruskiej? Za tym ostatnim przypuszczeniem świadczyć mogłyby, w moim przekonaniu, czytelne w ceramice wczesnośredniowiecznej nawiązania wschodnie (angobowanie i malowanie naczyń) przy równoczesnym braku ostroprofilowanych form naczyń, powszechnie występujących w Sandomierzu i łączonych ze strefą oddziaływań wielkopolskich (cf. BUKO 1998a: 55). Nierozstrzygnięte pozostają nadal pytania dotyczące chronologii i funkcji relikwii świątyni. Nie wiemy też, dlaczego dwa sąsiadujące ze sobą ośrodki, uważane za komplementarne (cf. LALIK 1967: 48) są nieporównywalne pod względem znajdujących na ich terenie materiałów?

Brak rozstrzygnięć podstawowych kwestii związanych z początkami państwa dotyczy też głównych ośrodków ziemi krakowskiej - Krakowa i Wiślicy. W pierwszym przypadku zdumiewa brak archeologicznych świadectw grodowych umocnień Wawelu w okresie wiślańskim, choć chyba trudno znaleźć badacza, który by w taką rolę powątpiewał. Imponujący jest bilans odkryć monumentalnej zabudowy wzgórza wawelskiego (pl. 13.1) datowanych na okres wczesnego średniowiecza (cf. PIANOWSKI 1994). Ale równocześnie nie znamy topografii wzgórza wawelskiego w czasach wiślańskich, a nawet w połowie X w.

Problem jest niebagatelny zwłaszcza, że w świetle badań K. Radwańskiego (1975) Kraków jest znaczącym ośrodkiem doby plemienną, z wieloma osadami i umocnionym podgrodzieniem na Okole. Z Krakowa pochodzi słynny skarb grzywiem, o wadze blisko 4 ton; jest to zapewne ślad systemu skarbowego władzy doby plemienną, podobnie jak symbolem tej władzy są monumentalne kopce Krakusa i Wandy (RADWAŃSKI 1998: 57).

Kwestią budzącą znaki zapytania jest też datowanie najstarszych relikwii architektury preromańskiej na Wawelu na schyłek X w.. Wobec niejednoznaczności i fragmentaryczności odkryć niewiele więcej można tu powiedzieć (PIANOWSKI 1998: 61). Pozostaje pytanie, czy niektóre obiekty nie mogły powstać już około połowy X, zatem w czasach dominacji czeskiej? Czy aż do ostatniego dziesięciolecia X w. całe wzgórze wawelskie pozbawione było zabudowy monumentalnej?

Podobne problemy interpretacyjne dotyczą położonej na wschodnim krańcu dzielnicy krakowskiej Wiślicy. W okresie badań milenijnych utożsamiano ją z czołowym ośrodkiem państwa Wiślan (GLIŃSKI 1998; tam starsza literatura). Przesłanek było wiele. O ile w innych czołowych ośrodkach państwa trudno doszukać się jakichkolwiek relikwii zabudowy związanych z symboliką władzy, o tyle w Wiślicy mamy odkrycia aż dwóch rotund i aż dwóch założeń palatialnych (pl. 13.2). Tutaj przetrwały też pozostałości aż dwóch grodów, o nie do końca rozpoznanej chronologii i funkcji. Dodajmy do tego odkrycia starszej (romańskiej) fazy kościoła w podziemiach kolegiaty ze słynną płytą wiślicką oraz relikty kościółka św. Mikołaja, z nie mniej słynną misą gipsową; w tej ostatniej dopatrywano się basenu chrzcielnego, odnoszonego nawet do liturgii słowiańskiej (cf. odpowiednie artykuły zawarte w publikacji: GRZYBKOWSKI ed. 1997; tam starsza literatura).

Ale i tutaj obserwujemy ostatnio daleko idące przewartościowanie chronologii i funkcji czołowych odkryć. Mam na myśli m.in. inne wytłumaczenie funkcji mis podobnych wiślickiej (cf. RODZIŃSKA-CHORAŻY 1997; URBAŃCZYK 1995; w cytowanych pracach literatura) oraz jej późniejszą chronologię (KALAGA 1997). Późniejsza od dotychczasowej, bo odnosząca się do czasów Kazimierza Sprawiedliwego, zdaje się też być chronologia zabudowy monumentalnej (palatia, rotundy) na Regii (GLIŃSKI 1998). Nadal przedmiotem dyskusji pozostają cezury chronologiczne i funkcja grodów wiślickich (cf. GAŚSOWSKI 1997: 18). W tym kontekście dalszych badań weryfikacyjnych wymagają grodzisko nad Nidą w świetle odkryć pozostałości tzw. suchego muru (Gliński 1998: 79), relacje stratygraficzne tzw. misy w części zalegającej pod aneksem kościoła św. Mikołaja, a nade wszystko wyjaśnienie funkcji i czasu funkcjonowania w tym samym miejscu aż dwóch zespołów budowli palatialnych z rotundami. Istotnym ograniczeniem analiz jest w przypadku Wiślicy brak opracowań źródeł z badań okresu milenijnego.

Śląsk: tropami początków czeskich

W literaturze przedmiotu wypowiediano się wielokrotnie na temat wcześniejszych losów ośrodków śląskich. Zdaniem L. Tyszkiewicza (1993) dawne główne ośrodki plemienne Śląska stawały się z czasem siedzibami administracji piastowskiej. Zasada ta nie była regułą. Niektóre

z nich położone były bowiem peryferyjnie, w stosunku do późniejszego państwa. Autor ten odnotowuje zarazem, iż wiele *civitates* Geografa Bawarskiego nie uzyskało pozycji ośrodków grodowych w państwie Mieszka i Chrobrego.

Główne ośrodki Śląska, w miarę postępu badań i opracowywania źródeł archeologicznych zatracają w sposób spektakularny cechy rozwijających się pramiast plemiennych, na rzecz koncepcji wiążących ich genezę z Polską czasów Mieszka i Chrobrego. Instruktywny w tym względzie jest m.in. przykład Opolą. Wyniki badań J. Bukowskiej-Gedigowej i B. Gedigi wykazują, że obiekty z okresu plemiennego stratygraficznie łączyć należy z poziomami poprzedzającymi powstanie grodu na Ostrówku. Początki umocnień obronnych, tym samym ośrodka grodowo-miejskiego Opolą natomiast odnieść należy do do lat 80. X w. (informacja prof. Gedigi o najnowszych datowaniach dendrochronologicznych grodu w Opolu przedstawiona została we Wrocławiu na konferencji: „Śląsk około roku 1000” w maju 1999 r.). W ciągu około 290 lat istnienia doliczono się przy tym 9 faz przebudów domów i ulic tego ośrodka (BUKOWSKA-GEDIGOWA, GEDIGA 1986: 309).

Symptomatyczny jest przypadek Niemczy, gdzie pozyskano materiał ceramiczny z 2 faz: okresu VII - do połowy X w. i z 2 połowy X - XIII w. Ale sam gród, jak podkreśla G. Domański, powstał wszakże dopiero pomiędzy połową wieku X a 990 r., niewykluczone że w latach 960-970. Od początku odgrywał on znaczącą rolę administracyjną i militarną (DOMAŃSKI 1993: 175 sq.). Jaka były jego relacje w stosunku do czołowego ośrodka Śląska - Wrocławia?

Początki Wrocławia, zaliczonego w kronice Galla do *sedes regni principales*, dostarczyły świadectw archeologicznych, które są nadal interpretowane w sposób niejednoznaczny.

W ostatniej monografii (KAŹMIERCZYK 1991) dla okresu plemiennego przyjmuje się istnienie na wyspie Tumskiej nie obronnego grodu jak sądzono wcześniej, lecz osady typu wiejskiego z okresu VIII-IX w. Charakter osady potwierdzają ślady orki występujące pod najstarszymi konstrukcjami grodu wczesnopiastowskiego o konstrukcji hakowej. Gród ten nawarstwił się zatem na występującą wcześniej w tym miejscu wioskę (KAŹMIERCZYK 1991: 19).

Oddzielnym problemem są domniemane czeskie nawiązania najstarszego Wrocławia. Ich przesłankami na dzień dzisiejszy są datowania najstarszego wału, który powstać mógł, jak wykazują najnowsze dane dendrologiczne, już w pierwszej połowie X w., zatem jeszcze przed włączeniem tego ośrodka do państwa piastowskiego (JAWORSKI, RZEŹNIK 1998). Jeżeli tak było, to niewyjaśnioną pozostaje kwestia, dlaczego wał ten zawiera elementy konstrukcji hakowej, typowej dla grodów budowanych przez Piastów? Co oznaczają inne daty dendrochronologiczne pozyskane z wału grodowego, wskazujące że umocnienia te powstawały w latach 80. X w.? Czy są to

świadectwa starszego grodu, czy też jedynie świadectwa pozyskiwania drewna do budowy wału ze starszych chronologicznie obiektów? Czy czas powstania grodów w Opolu, Wrocławiu i Głogowie wyprzedza czasy przyłączenia Śląska do państwa piastowskiego?

Elementem szeroko dyskutowanym w ostatnim czasie są też najnowsze wyniki badań zespołu Edmunda Małachowicza w katedrze wrocławskiej, wskazujące na obecność w tym miejscu starszej budowli sakralnej - zbudowanej na planie krzyża kaplicy z X w. (pl. 14.1), być może odnoszącej się do czasów dominacji czeskiej (MAŁACHOWICZ et al. 1998). Jeżeli przypuszczenia te zyskają podbudowę źródłową, odkrycie to byłoby precedensem w ocenie chronologii i nawiązań kulturowych najstarszych zabytków architektury sakralnej na terenie ziem polskich.

Pomorze: miasta-republiki i grody plemienne

Rozwój ośrodków grodowo-miejskich Pomorza przebiegał innymi ścieżkami, aniżeli w innych regionach Polski. Nadmorskie położenie i kontakty handlowe sprzyjały wczesnemu powstawaniu miast - republik, rządzących się własnymi prawami i zachowującymi w czasach piastowskich określone odrębności. Dotyczy to m.in. gospodarki i szeroko rozumianej wymiany, która zgodnie z nowszymi wynikami badań (ŁOSIŃSKI 1996; 1997; tam dalsza literatura) wcześniej, w stosunku do innych regionów kraju, bo już w okresie plemiennym osiągnęła tam poziom gospodarki towarowo-pieniężnej.

Główne ośrodki grodowe Pomorza powstawały, w świetle dotychczasowych badań, według dwóch podstawowych wzorców. Pierwszy z nich był zapewne wynikiem bezpośredniej interwencji państwa piastowskiego. Przykładem może być *casus* Gdańska, którego początki, zgodnie z wynikami badań, sięgają lat 80-tych X w. i wiążą się z opanowaniem i przyłączeniem do państwa gnieźnieńskiego terenów ujścia Wisły. Ale i w tym przypadku nie wszystko zostało wyjaśnione w sposób jednoznaczny. Na przykład, najstarsza roczna data zabudowy drewnianej Gdańska, w świetle wyników nowszych badań pod Ratuszem Głównego Miasta odnosi się do roku 932 (PANER 1998: 115). W starszych pracach akcentowano jednorodny charakter ceramiki znajdowanej w warstwach wczesnośredniowiecznego Gdańska, datowanej w całości na tzw. III okres wczesnośredniowieczny (950-1350) (LEPÓWNA 1968: 28 sq.). Ale powstanie Gdańska wczesnopiastowskiego poprzedzała osada plemienna datowana na wiek IX (ŁUKA 1978: 37; ZBIERSKI 1978: 79). Co więcej, przed powstaniem tu ośrodka grodowo-miejskiego rozwijała się w rejonie dzisiejszego Trójmiasta gęsta sieć osad, a związane z nimi grody plemienne zidentyfikowano na obszarze dzisiejszego Sopotu i Gdyni-Oksyvia (ŁUKA 1978: 37 sq.). Ten układ osadniczy załamał się wraz z wybudowaniem w latach 70. X w. grodu w Gdańsku, który przejął prerogatywy nie tylko

wcześniejszych ośrodków plemiennych, ale i położonego na południowy wschód od niego pomorskiego Truso.

Odmienne rystują się początki miast na Pomorzu Zachodnim. Przy ujściu Parsęty wyrasta w końcu IX w. ośrodek targowo-rzemieślniczy w dzisiejszym Kołobrzegu. Jeszcze wcześniej (schyłek VIII w.?, 1 połowa IX w.?), 3 km w górę rzeki (Kołobrzeg-Budzistowo) powstaje osada otwarta, na miejscu której, pod koniec IX w. wzniesiono gród o konstrukcji rusztowej. W latach 80. X w. (wskazują na to datowania dendrochronologiczne zewnętrznej konstrukcji wału) umocnienia obronne grodu zostały, zdaniem L. Leciejewicza (1999), odnowione.

Podkreślić warto, że już przed laty podkreślano udział czynników politycznych w powstaniu ośrodka miejskiego w Kołobrzegu, w efekcie na opanowanie tych terenów w latach 967-973 przez Mieszka; znaczenie Kołobrzegu w nowo powstałej organizacji państwa polskiego podkreślone zostało utworzeniem tu w roku 1000 biskupstwa erygowanego na Zjeździe Gnieźnieńskim (LECIEJEWICZ 1960: 375).

Najstarszy ośrodek w Wolinie powstał w miejscu gdzie są wyraźne ślady osadnictwa już od VIII w. W 1 połowie wieku IX istnieje tu plemienny umocniony kompleks osadniczy, przebudowywany na początku wieku X. Około połowy wieku X, ma miejsce generalna przebudowa umocnień obronnych. Wał ten zbudowany został w konstrukcji hakowej, zatem typowej dla czasów pierwszych władców gnieźnieńskich (FILIPOWIAK, GUNDLACH 1992).

Podobne zjawiska dostrzec można w schemacie rozwoju przestrzennego najstarszego Szczecina (pl. 14.2). Początki osadnictwa słowiańskiego na terenie miasta określono na okres VII - połowa VIII w. (CNOTLIWY et al. 1983: 285). Ale już w IX w. egzystować tu miało osiedle obronne otoczone umocnieniami drewnianoziemnymi; w końcu wieku IX nastąpiła ich przebudowa. Wreszcie w okresie od 1 połowy wieku X po koniec wieku XI istnieje tu osiedle wczesnomiejskie. W 2 połowie X w. nad Odrą wybudowano umocnione podgrodzie. Podobnie jak w przypadku innych ośrodków Pomorza wiek X jest w dziejach Szczecina cezurą wyznaczającą nie tylko powstanie umocnionego podgrodzia, ale zarazem rozkwit osady wczesnomiejskiej.

Uwagi końcowe

Badania archeologiczne przeprowadzone w różnych regionach kraju wskazują na zbliżony, choć nie identyczny scenariusz zdarzeń, jakie na naszych ziemiach rozegrały się w X w. Ich wynikiem był gwałtowny, mający często charakter katastrofy, upadek wielu (choć nie wszystkich) istniejących dotąd ośrodków plemiennych. Wydarzeniom tym towarzyszyło stałe bądź czasowe zaniechanie dawnych stref osadnictwa. W nowych miejscach wyrosły w krótkim okresie czasu ośrodki piastowskie, wpisujące się w tysiącletnie dzieje narodu i państwa.

Scenariusz ten w różnym stopniu czytelny jest w poszczególnych regionach kraju. Z największą wyrazistością zjawiska te udokumentowano w Wielkopolsce, na Mazowszu i we wschodniej części Małopolski. Na ziemi krakowskiej - najpóźniej przyłączonej do państwa polskiego - obserwujemy częściej aniżeli w innych regionach kraju przejmowanie i trwanie czasowe (np. Naszacowice czy Stradów), lub stałe (np. Kraków-Wawel) niektórych ośrodków plemiennych. Z kolei specyfiką Śląska, zgodnie z wynikami najnowszych badań, jest wcześniejsze (?) o kilka lat (połowa lat 80. X w.) powstawanie tamtejszych czółowych ośrodków w stosunku do znanego ze źródeł pisanych czasu przyłączenia Śląska do ziem polskich. Wskazywać to może na opanowywanie już w latach 80. X w. przez Mieszka I tych terenów. Na Pomorzu obserwujemy zróżnicowane wzorce powstawania ośrodków grodomiejskich. Budowano je od podstaw w innym miejscu, zastępując wcześniejsze układy osadnicze (Gdańsk) bądź „wkomponowywano” się w istniejące już centra grodomiejskie (Kołobrzeg, Wolin, Szczecin).

Polska czasów Mieszka była zapewne teatrem wojny, ale jednocześnie krajem dogłębnym przemian strukturalnych. Wszystkie główne ośrodki państwa uzyskały w tym czasie nowe jakościowo systemy obronne grodów i podgrodzi, a większość z nich z nich wybudowano od podstaw. Procesom tym towarzyszyły zmiany demograficzne, czytelne choćby poprzez studia stref zasiedlenia regionu Ostrowa Lednickiego (GÓRECKI 1998) czy okolic Kalisza (KURNATOWSKA 1998a: 86); elementem nowej mapy demograficznej kraju były też zapewne przemieszczenia ludności z innych regionów kraju, co sygnalizowano m.in. na przykładzie badań cmentarzyska Piaski-Rochy (KOSIŃSKI 1991) czy wczesnośrednio-wiecznego Sandomierza (RYSIEWSCY 1991/1992).

Dane te stawiają w nowym świetle rolę pierwszego historycznego władcy Polski. Skala dokonań, jakie wówczas następowały, są odbiciem pozycji wodza dysponującego świetnie wyszkoloną, zawodową armią. Powstaje pytanie, czy armia 300 pancernych, o której wspomina Ibrahim ibn Jakub, złożona była z poddanych księcia Polan, czy też wykorzystywał on doświadczenia innych? Na tę drugą poszlakę wskazywać mogą badania niektórych cmentarzysk (m.in. Łubowo, Lutomiersk), co do których istnieje domniemanie, iż zawierać mogą groby wojów skandynawskich.

Jeżeli Mieszko zatrudniał i opłacał obcych, to powstaje pytanie, jaką pełnili rolę: instruktorów, czy też elitarnych (w ówczesnym znaczeniu tego słowa) jednostek do realizacji zadań specjalnych? Do zadań takich należała zapewne szybka i trwała pacyfikacja terenów przyłączanych do państwa gnieźnieńskiego. Co w tym kontekście oznaczają dane wskazujące na odmienną antropologicznie populację mężczyzn, uważanych za przybyszów z Wielkopolski, zidentyfikowanych na cmentarzysku Świętojakubskim w Sandomierzu (cf. RYSIEWSCY 1991/1992)? Jak interpretować należy cmentarzysko wojów skandynaw-

skich (?) na pobliskim względem rezydencjonalnego Ostrowa Lednickiego Łubowie (KARA 1991). Skąd na Ostrowie Lednickim, udokumentowana archeologicznie tak wielka (największa dotąd w Polsce) koncentracja broni typu skandynawskiego (GÓRECKI 1998)?

Wydarzeń, jakie zachodziły w Polsce czasów Mieszka I nie można rozpatrywać w oderwaniu od tego, co się działo w Europie Środkowej X w. Na południu, po upadku Wielkich Moraw wskutek najazdu Madziarów w 906 r., ich sukcesorami stały się plemiona czeskie. I choć wewnątrz tej organizacji wielkoplemiennych dochodziło do krwawych rywalizacji, to wkrótce wyłania się tu już tylko dynastia Przemyślidów, którzy skutecznie wyeliminowali z walki o panowanie Sławnikowiców - swych największych rywali. W I połowie X w. Czesi zajmują Morawy i Słowację, wchodzą też w posiadanie Śląska i Małopolski. W ten sposób, jak zauważa T. Manteuffel (1994: 127), państwo Przemyślidów stało się w połowie X w. jednym z potężniejszych w ówczesnej Słowiańszczyźnie.

W tym samym czasie na wschodzie szczytowe stadium rozwoju przeżywa państwo ruskie. Za rządów Świętosława osiąga nie tylko wysoki stopień konsolidacji wewnętrznej, ale realizuje udane też wyprawy wojenne, których efektem było m.in. likwidacja państwa Chazarów,

podbój Bułgarii i najazdy na Bizancjum. Kraj znajdował się w przededniu przyjęcia nowej religii, co sygnalizowała obecność wielu chrześcijan, wśród nich księżnej Olgi - matki Świętosława, w najbliższym otoczeniu władcy.

Jeszcze bardziej spektakularne wydarzenia zachodziły po zachodniej części granicy - w królestwie wschodniofrankijskim, gdzie kolejni władcy z dynastii saskiej osiągnęli sukces na miarę epoki. Była nim niewątpliwie koronacja w lutym 962 r. Ottona I na cesarza. W ten sposób wytworzyła się nową sytuacja polityczna na całym Zachodzie. Utworzenie cesarstwa symbolizowało bowiem powstanie państwa ponadnarodowego, nawiązującego do tradycji Imperium Rzymskiego (MANTEUFFEL 1994: 164).

Na tym tle wydarzenia rozgrywane się na ziemiach polskich w czasach Mieszka I były częścią procesów państwowotwórczych, obejmujących również region środkowoeuropejski. Głębokie transformacje strukturalne, przebudowy polityczna i ideologiczna organizacji wielkoplemiennych doprowadziły do powstania nowego jakościowo obrazu Europy. Były zarazem warunkiem zachowania tożsamości kulturowej i etnicznej plemion lechickich - późniejszych Polaków, we wspólnocie narodów europejskich.

Wykaz skrótów użytych w artykule

Civitates	Civitates principales. Wybrane ośrodki władzy w Polsce wczesnośredniowiecznej. Katalog wystawy (pod red. T. Janiaka i D. Stryniaka), Gniezno 1998.
Gall	tzw. Galla Kronika czyli dzieje książąt i władców polskich, wyd. K. Małczyński, Pomniki dziejowe Polski, seria 2, vol. II, Kraków 1952.
Lokalne ośrodki	Lokalne ośrodki władzy państwowej w XI-XII wieku w Europie Środkowo-Wschodniej (pod red. S. Moździocha), Wrocław 1993.
SSand.	Studia Sandomierskie. Materiały do dziejów miasta Sandomierza i regionu sandomierskiego, praca zbiorowa pod red. Teresy Wąsowicz (cz. I) i Jana Pazdura (cz. II), Łódź 1967.
Studia	Studia z dziejów cywilizacji. Studia ofiarowane Profesorowi Jerzemu Gąssowskiemu w pięćdziesiątą rocznicę pracy naukowej (pod red. A. Buko), Warszawa 1998.
Wiślica	Wiślica. Nowe badania i interpretacje (pod red. A. Grzybkowskiego), Warszawa 1997.

Literatura

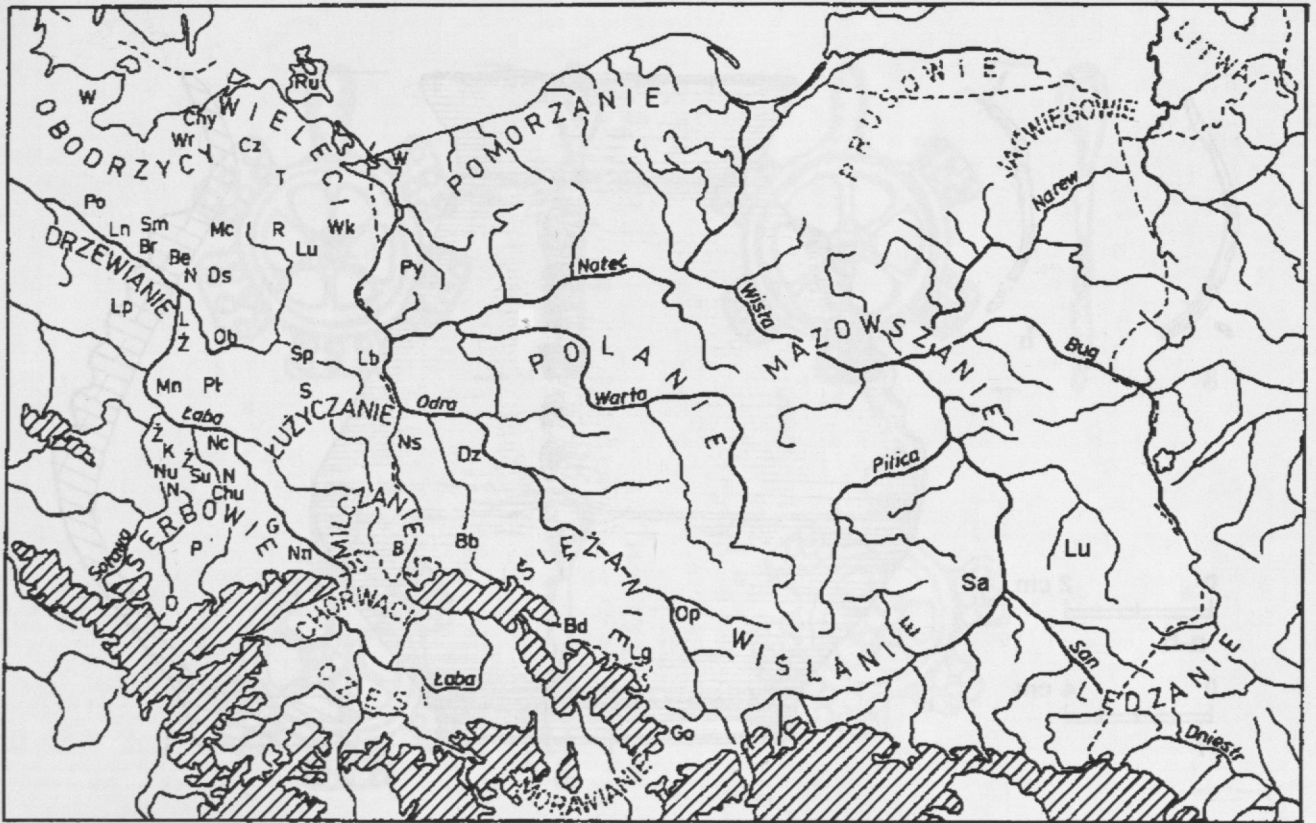
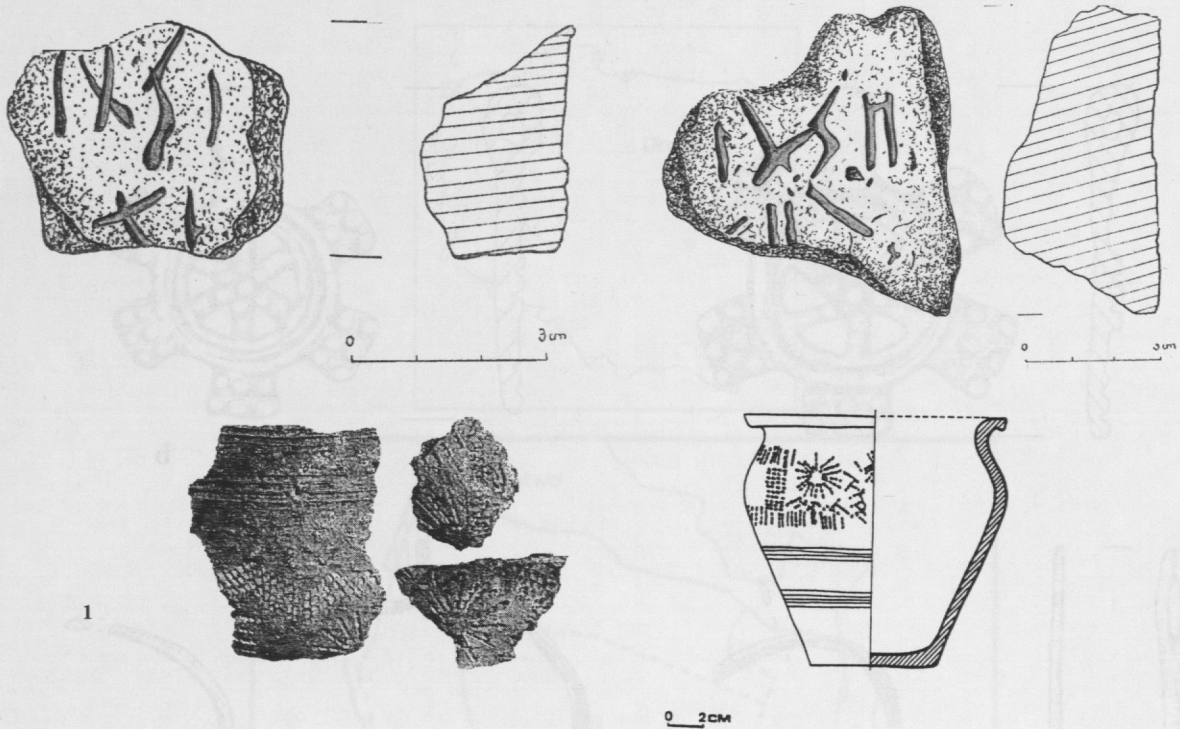
- ABRAMOWICZ A., NADOLSKI A.,
POKLEWSKI T., WIECZOREK J.
1989 *Łęczyca wczesnośredniowieczna*, vol. II, Wrocław
- ARNOLD D.E.
1985 *Ceramic theory and cultural process*, Cambridge
- BANASZKIEWICZ J.
1986 *Jedność porządku przestrzennego, społecznego i tradycji początków ludu (uwagi o urządzeniu wspólnoty plemiennie-państwowej u Słowian)*, Przegląd Historyczny 77, p. 445-466
- 1998 *Polskie dzieje bajeczne mistrza Wincentego Kadłubka*, Wrocław

- BARANOWSKI T.
1998
Gród w Kaliszu – badania, odkrycia, interpretacje, in: Kalisz wczesnośredniowieczny (T. Baranowski ed.), Kalisz, p. 39-64
- BARANOWSKI T. ed.
1998
Kalisz wczesnośredniowieczny, Kalisz
- BARANOWSKI T., KRĄPIEC M.
1998
Ausgrabungen aus dem frühmittelalterlichen Burgwall von Kalisz (Dendrodaten), in: Frühmittelalterlicher Burgenbau in Mittel- und Osteuropa J. Hennig, A.T. Ruttkey eds., Bonn, p. 249-256
- BRAUDEL F.
1971
Historia i trwanie, Warszawa
- BUKO A.
1998a
Początki Sandomierza, Warszawa
- 1998b
Raport merytoryczny z realizacji Programu PBZ. Temat I „Polska w dobie Zjazdu Gnieźnieńskiego”, m-pis w Archiwum IAE PAN w Warszawie
- BUKO A. ed.
1997
Kleczanów. Badania rozpoznawcze 1989-1992, Warszawa
- BUKOWSKA-GEDIGOWA J., GEDIGA B.
1986
Wczesnośredniowieczny gród na Ostrówku w Opolu, Wrocław
- CNOTLIWY E., LECIEJEWICZ L., ŁOSIŃSKI W.
1983
Szczecin we wczesnym średniowieczu. Wzgórze Zamkowe, Wrocław
- DĄBROWSKI K.
1962
Badania archeologiczne na Zawodziu, in: Osiemnaście wieków Kalisza, vol. III, A. Gieysztor i K. Dąbrowski eds., Kalisz, p. 53-90
- DOMAŃSKI G.
1993
Niemcza Łużycka – centrum polityczno-gospodarcze w X- XIII wieku, in: Lokalne ośrodki, p. 173-186
- DULINICZ M.
1997
The first dendrochronological dating of the strongholds on northern Mazovia, in: *Origins of Central Europe* (P. Urbańczyk ed.), Warszawa, p. 137-140
- 1998
Jaki obrządek pogrzebowy panował na wczesnośredniowiecznym Mazowszu?, in: *Studia* p. 103-113
- w druku
Archeologia o Mazowszu w czasie powstawania państwa polskiego. Zarys problematyki, APolski 43
- DZIEDUSZYCCY W. i B.
1993
Kruszwicki ośrodek władzy i jego przemiany w XI-XIII wieku, in: Lokalne ośrodki, p. 159-172
- FILIPOWIAK W., GUNDLACH H.
1992
Wolin-Vineta. Die tatsächliche Legende und Untergang und Aufstieg der Stadt, Rostock
- GĄSSOWSKI J.
1984
O pewnych sprzecznościach w badaniach archeologicznych wczesnego średniowiecza, *Folia Praehistorica Posnaniensia*, p. 191-199
- 1992
Archeologia u schyłku pogaństwa, APolski 37, p. 137-157
- 1997
Archeologia Wiślicy. Hipotezy i kontrowersje, in: Wiślica, p. 13-19
- GIEYSZTOR A., SAMSONOWICZ H. eds.
1994
Dzieje Mazowsza do 1526 r., Warszawa
- GLIŃSKI W.
1998
Wiślica plemienna czy wczesnopaństwowa, in: *Civitates*, p. 77-81
- GOŁEMBNIK A.
1998
Uwagi o początkach Płocka w świetle najnowszych badań archeologicznych, in: *Studia*, p. 217-219

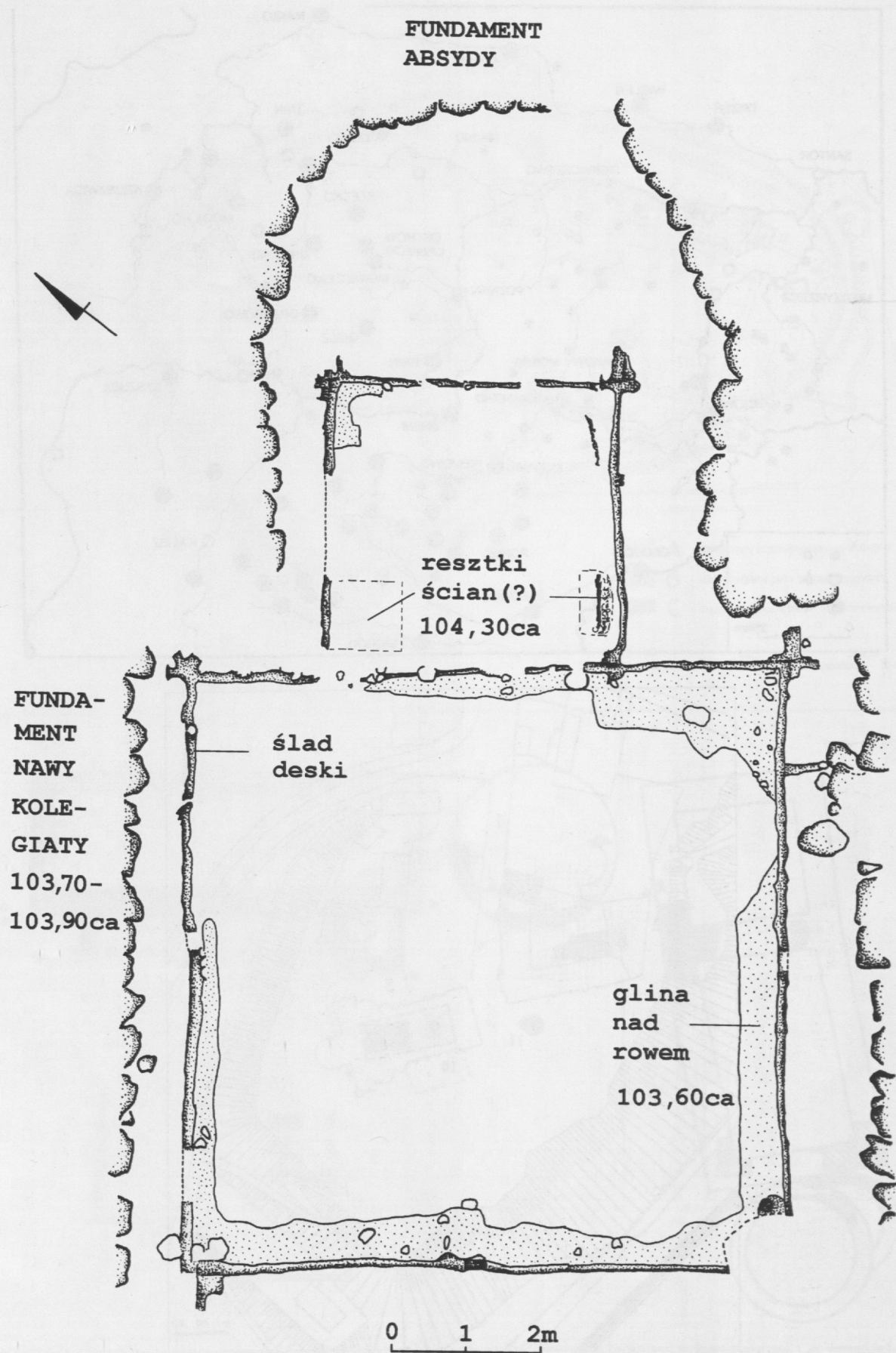
- GÓRECKI J.
1998 *Gród na Ostrowie Lednickim na tle wybranych grodów I monarchii piastowskiej*, m-pis pracy doktorskiej (w Archiwum Instytutu Prahistorii UAM w Poznaniu)
- GRZYBKOWSKI A. ed.
1997 *Wiślica. Nowe badania i interpretacje*, Warszawa
- HENSEL W.
1963 *Archeologia o początkach miast słowiańskich*, Wrocław
(w druku) (rec.) A. Buko ed., *Kleczańów. Badania rozpoznawcze 1989-1992*, SlavA, Warszawa
- HILCZERÓWNA Z.
1965 „Małe plemiona” wczesnego średniowiecza i archeologiczne sposoby ich badania, SlavA 12, p. 83-126
- HOCZYK-SIWKOWA S.
1988 *Typologia grodzisk wczesnośredniowiecznych między Wisłą a Bugiem (VII-X w.)*, in: *Studia nad etnogenезą Słowian i kulturą Europy wczesnośredniowiecznej*, G. Labuda i S. Tabaczyński eds., vol. II, Wrocław, p. 47-54
1999 *Osadnictwo wczesnośredniowieczne Małopolski północno-wschodniej (VI-X wieku)*, Lublin
- JAWORSKI K., RZEŹNIK P.
1998 *Wrocławski Ostrów Tumski we wczesnym średniowieczu*, in: *Civitates*, p. 88-90
- KALAGA J.
1997 *Wiślicka „misa chrzcielna” w świetle badań archeologicznych*, in: *Wiślica*, p. 82-85
- KARA M.
1991 *Z badań nad wczesnośredniowiecznymi grobami z uzbrojeniem z terenu Wielkopolski*, in: *Od plemienia do państwa. Śląsk na tle wczesnośredniowiecznej Słowiańszczyzny Zachodniej*, Wrocław, p. 99-120
- KAŹMIERCZYK J.
1991 *Ku początkom Wrocławia*, vol. 1, Wrocław-Warszawa
- KOSIŃSKI D.
1991 *Wczesnośredniowieczny zespół Piaski-Rochy*, *Studia Lednickie* 2, p. 87-99
- KRAPIEC M.
1998a *Bezwzględne datowanie zwęglonego drewna z wału 3b wczesnośredniowiecznego grodziska w Stradowie*, *SprawA* 50, p. 265-270
1998b *Dendrochronological dating of early medieval fortified settlements in Poland*, in: *Frühmittelalterlicher Burgbau in Mittel und Osteuropa*, J. Henning, A.T. Ruttkey eds., Bonn, p. 257-267
- KRAPIEC M., POLESKI J.
1996 *Dwa grodziska wczesnośredniowieczne w Zawadzie Lanckorońskiej i Naszacowicach – datowanie metodą archeologiczną i dendrochronologiczną*, *PrzegłA* 44, p. 117-137
- KUKLIŃSKI A.
1998 *Wczesnośredniowieczne warstwy osadnicze Krakowa- Wawelu (odkryte w wykopie 1C, rejon IX), a relikty jego wału obronnego datowanego dendrochronologicznie na okres po 1016 roku*, *SprawA* 50, p. 277-292
- KURNATOWSKA Z.
1991 *Z badań nad przemianami organizacji terytorialnej w państwie pierwszych Piastów*, *Studia Lednickie* 2, p. 11-22
1998a *Początki państwa i chrześcijaństwa w Polsce w świetle źródeł archeologicznych*, in: *Archeologia Wielkopolska. Osiągnięcia i problemy ochrony zabytków*, Poznań, p. 91-101
1998b *Poznańskie baptysterium*, SlavA 39, p. 51-69

- LABUDA G.
1996 *Narodziny polsko-ukraińskiej granicy etnicznej – w polskiej historiografii*, in: Początki sąsiedztwa. Pogranicze etniczne polsko-rusko-słowackie w średniowieczu, S. Czopek, M. Parczewski eds., Rzeszów, p. 9-17
- LALIK T.
1967 *Sandomierskie we wcześniejszym średniowieczu. Prowincja, Księstwo, Województwo*, in: SSand., p. 39-109
- LECIEJEWICZ L.
1960 *Wczesnośredniowieczny Kołobrzeg*, SlavA 7, p. 307-392
- 1999 *Kołobrzeg – siedziba biskupa Reinberna w 1000 roku*, in: Księga pamiątkowa Waclawa Korty, Wrocław, (w druku)
- LEPÓWNA B.
1968 *Garncarstwo gdańskie w X-XIII wieku*, Gdańsk
- ŁOSIŃSKI W.
1996 *Miejsce Pomorza i Wielkopolski w kształtowaniu się gospodarki towarowo-pieniężnej w Polsce wczesnofeudalnej*, SlavA 37, p. 131-152
- 1997 *Rola kontaktów ze Skandynawią w działaniach gospodarczych Słowian nadbałtyckich*, PrzeglA 45, p. 73-86
- ŁOWMIAŃSKI H.
1973 *Początki Polski*, vol. 3, Warszawa
- ŁUKA L.J.
1978 *Ziemia gdańska w okresie wczesnośredniowiecznym (od VII w. do połowy X w.)*, in: Historia Gdańska (E. Cieślak ed.), Gdańsk, p. 27-68
- MAJ U., ZOLL-ADAMIKOWA H.
1992 *W kwestii chronologii wczesnośredniowiecznego grodziska w Stradowie*, SprawA 44, p. 273-296
- MAŁACHOWICZ E., LASOTA CZ.,
MAŁACHOWICZ M.
1998 *Badania początków architektury katedry wrocławskiej*, Śląski Kwartalnik Historyczny 53, nr 3-4, p. 505-518
- MANTEUFFEL T.
1994 *Historia powszechna. Średniowiecze*, Warszawa
- MARCZAK E.
1998 *Tabliczki z Podeblotcia: nie rozwiązana zagadka*, in: Studia, p. 93-102.
- MIŚKIEWICZ B.
1977 *Monarchia wczesnych Piastów (IX w.-1138)* in: Dzieje Polski, J. Topolski ed., Warszawa, p. 88-132
- MIŚKIEWICZOWA M.
1998 *Mazowieckie pochówki szkieletowe z XI i XII wieku*, in: Studia, p. 115-118
- PANER H.
1998 *Rozwój przestrzenny Gdańska w świetle badań archeologicznych*, in: Civitates, p. 112-116
- PIANOWSKI Z.
1994 *„Sedes regni principales”. Wawel i inne rezydencje piastowskie do połowy XIII wieku na tle europejskim*, Kraków
- 1998 *Monumentalna architektura Wawelu od 1000 do 1300 roku*, in: Civitates, p. 61-64
- POLESKI J.
1996 *Grody plemienne i wczesnopaństwowe w Małopolsce*, in: Początki sąsiedztwa. Pogranicze polsko-rusko-słowackie w średniowieczu, M. Parczewski S. Czopek eds., Rzeszów, p. 109-119

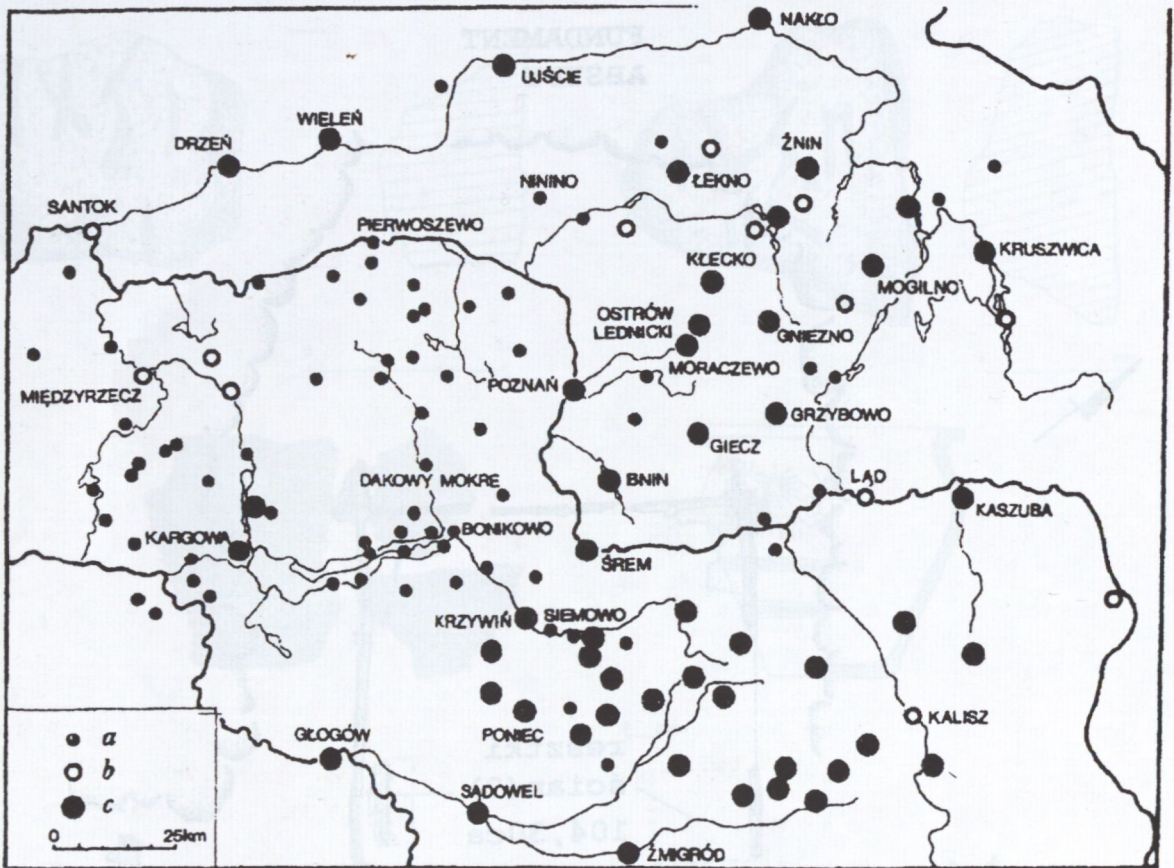
- RADWAŃSKI K.
1975 *Kraków przedlokacyjny. Rozwój przestrzenny, Kraków*
- 1998 *Kraków we wczesnym średniowieczu (wybrane zagadnienia)*, in: *Civitates*, p. 57-60
- RAUHUT L.
1971 *Wczesnośredniowieczne cmentarzyska w obudowie kamiennej na Mazowszu i Podlasiu*, *Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne*, 1, p. 435- 656
- RODZIŃSKA-CHORAŻY T.
1997 *Koliste struktury w Poznaniu i Wiślicy – misy chrzcielne czy urządzenia do mieszania zaprawy?*, in: *Wiślica*, p. 61-81
- ROZWAŁKA A.
1997 *Lubelskie Wzgórze Staromiejskie w procesie formowania średniowiecznego miasta*, Lublin
- RYSIEWSCY T. i H.
1991/1992 *Kompleks sepulkralno-osadniczy na Wzgórzcu Świętojakubskim w Sandomierzu: próba reinterpretacji materiałów*, *APolski* 36, fasc. 1-2, p. 193-234
- SAWICKI T.
1998 *Gnieźnieński zespół grodowy w świetle najnowszych badań*, in: *Studia*, p. 207-216
- SŁUPECKI L. P.
1998 *Monumentalne kopce Kakusa i Wandy pod Krakowem*, in: *Studia*, p. 57-72
- SOSNOWSKA E.
1992 *Rotunda i palatium na wzgórzu zamkowym w Przemyślu w świetle badań z lat 1982-1985*, *Kwartalnik Architektury i Urbanistyki*, p. 55-61
- SZAFRAŃSKI W.
1983 *Płock we wczesnym średniowieczu*, Wrocław
- SZYDŁOWSKI J.
1998 *Czy ślad ekspansji Świętopętka?*, in: *Studia*, p. 49- 55
- TYSZKIEWICZ L. A.
1993 *Organizacja plemiennie-grodowa, a państwowo-grodowa na przykładzie Łużyc i Śląska*, in: *Lokalne ośrodki*, p. 173-186
- URBAŃCZYK P.
1995 *Czy istnieją archeologiczne ślady masowych chrztów ludności wczesno-polskiej?*, *Kwartalnik Historyczny* 1, p. 3-18
- ZBIERSKI A.
1978 *Rozwój przestrzenny Gdańska w IIX-XIII w.*, in: *Historia Gdańska*, E. Cieślak ed., p. 71-259, Gdańsk

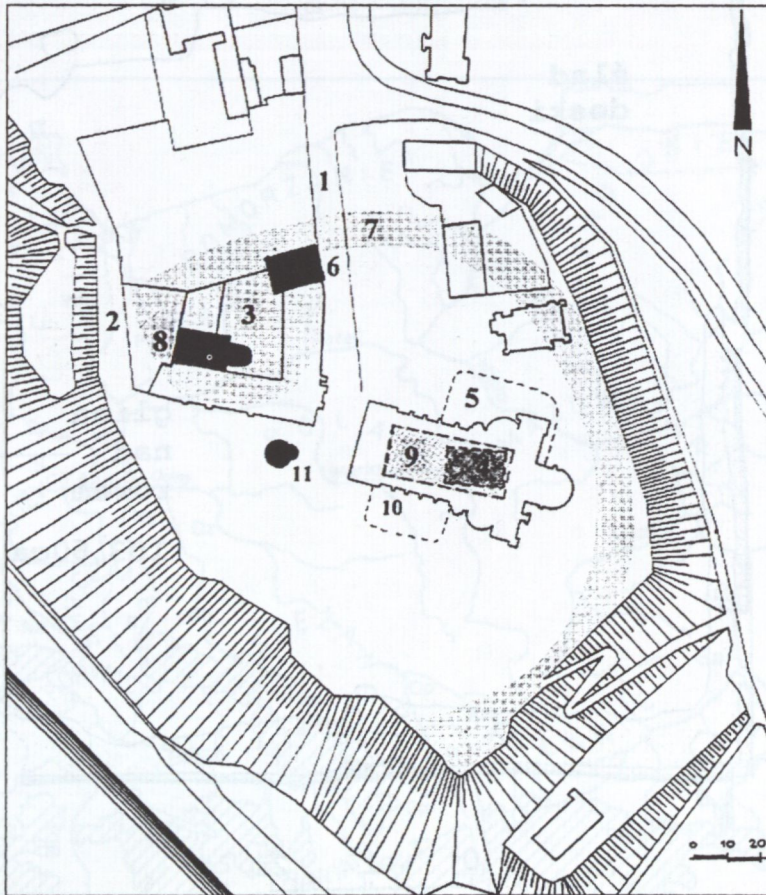
1. Przykłady tzw. tabliczek z Podeblotcia - odkrycie, które budziło i budzi emocje: niewiele znaczący przypadek, czy nowa karta w badaniach nad okresem plemiennym? Poniżej - ceramika z tego samego kontekstu z ornamentami solarnymi. (Rys. E. Marczak).
 2. Małe plemiona ziemi sandomierskiej na tle organizacji wielkoplemiennych w IX-X w.: przedwczesna czy kończąca próba poszukiwania mniejszych jednostek terytorialnych w Małopolsce? (wg A. Buko).

Relikty drewnianego kościoła z XI w. odkrytego na grodzisku w Kaliszu-Zawodziu: archeologiczne świadectwa początków chrześcijaństwa na ziemiach polskich (wg T. Baranowskiego).

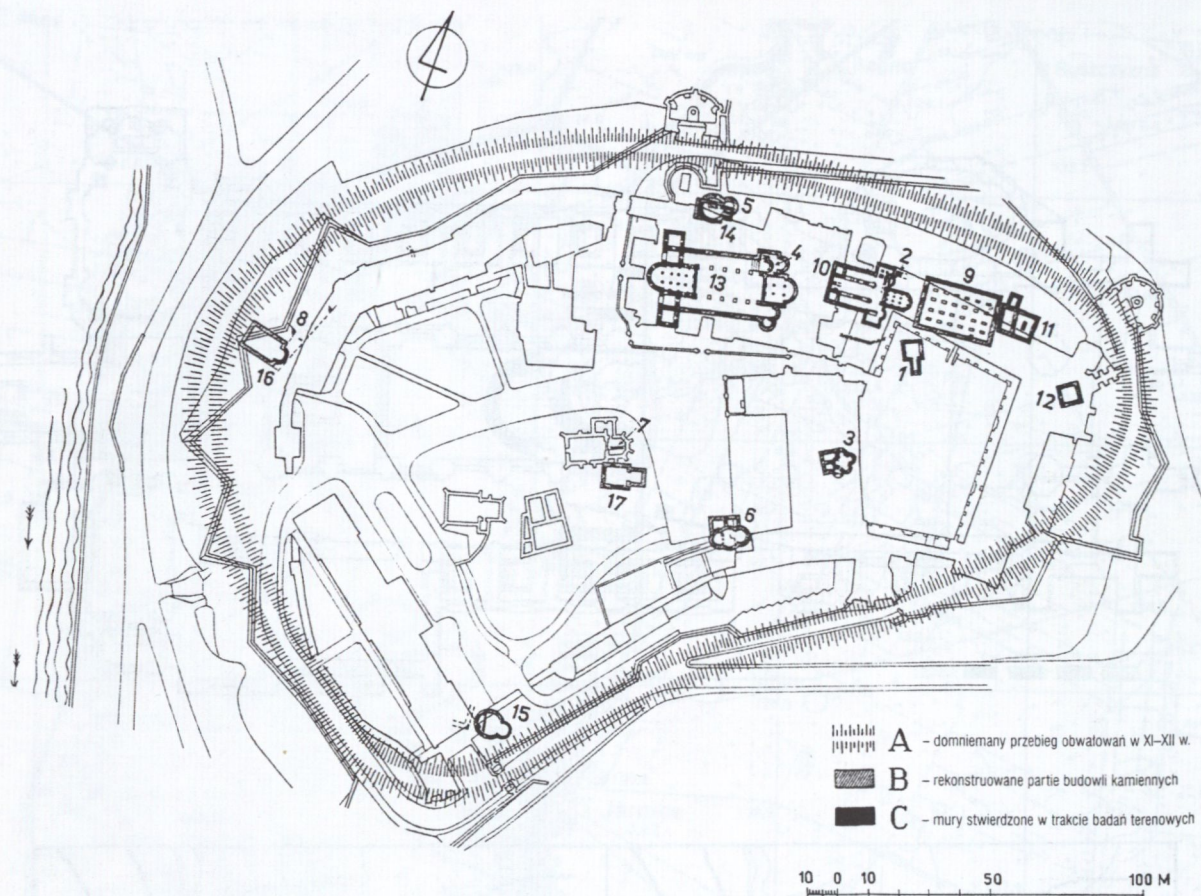

1

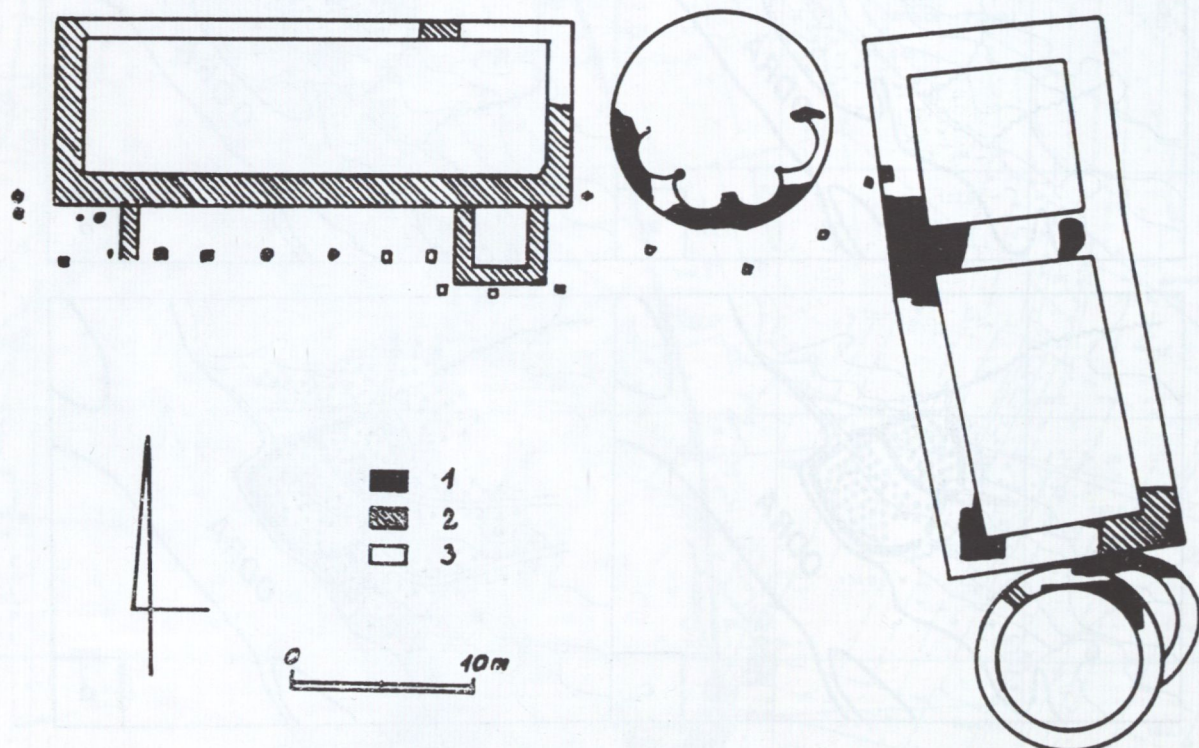

2

1. Grodziska wczesnośredniowieczne w Wielkopolsce. Uwagę zwracają tereny południowo-wschodniej części regionu - miejsce wielkich inwestycji piastowskich, na którym gród w Kaliszu-Zawodziu przetrwał (?) czasy plemiennych i odgrywał nadal wybitną rolę w strukturach wczesnopiastowskiego państwa. Objaśnienia: *a*) grody wzniesione w czasach plemiennych, *b*) grody plemiennie przebudowane i użytkowane w czasach pierwszych Piastów, *c*) grody wzniesione w czasach piastowskich. (wg Z. Kurnatowskiej).
2. Płock-Wzgórze Tumskie. Układ przestrzenny zabudowy Wzgórza po badaniach weryfikacyjnych lat ostatnich: 1 - naturalny jar, 2 - wejście do grodu, 3 - gród (X/XIw.), 4 - relikty drewnianego kościoła (X/XIw.), 5 - wielofazowe cmentarzisko (od XIw.), 6 - kamienna wieża obronna (2 poł. XIw.), 7 - wał drewniano-ziemny (XI-XIIIw.), 8 - kościół św. Wojciecha (1 poł. XIIw.), 10 - cmentarzisko (XIIw.), 11- pozostałości kamiennej rotundy (XIIw.). (wg A. Golembnika).

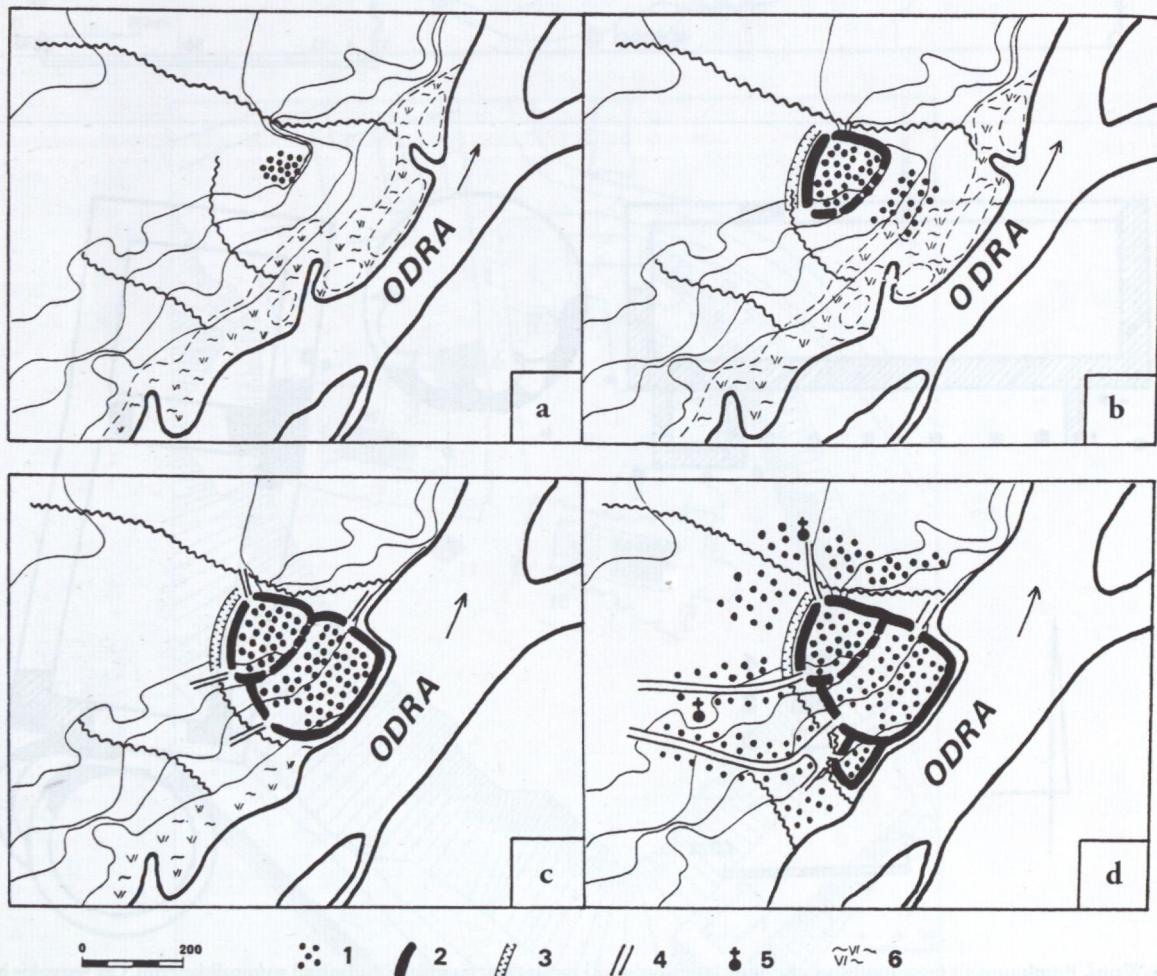
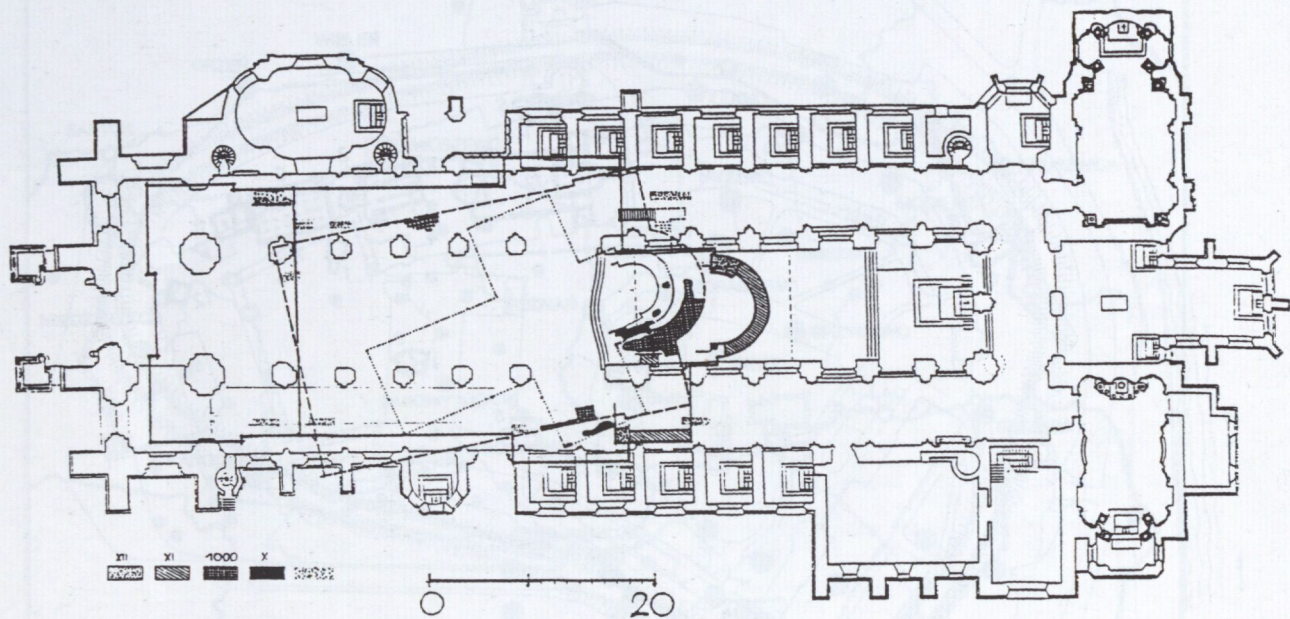
1

2

1. Kraków-Wawel. Rozplanowanie monumentalnej zabudowy (preromańskiej i romańskiej) ujawnionej badaniami wykopaliskowymi. Czy wszystkie budowle murowane pojawiły się na wzgórzu wawelskim dopiero u schyłku X w.? Objasnienia: 1 - tzw. budowla czworokątna (pocz. XIw.), 2 - fragmenty kaplicy krzyżowej (?) w rejonie bazyliki romańskiej św. Gereona (zapewne 1 ćw. XIw.), 3 - rotunda św. Feliksa i Adaukta (ok. 1000r.), 4 - fragment absydy (zapewne 1 ćw. XIw.), 5 - rotunda jednoabsydowa z basenem chrzcielnym (?) - zapewne 1 ćw. XIw., 6 - tzw. przedromańska rotunda B (zapewne 1 ćw. XIw.), 7 - fragment muru przedromańskiego (?) w kościele św. Michała, 8 - narożnik budowli przedromańskiej (1 ćw. XIw.), 9 - tzw. sala o 24 słupach - palatium romańskie (ok. połowy XIw.?), 10 - romańska bazylika św. Gereona (św. Marii Egipcjanki) - po połowie XIw., 11 - aneks po wschodniej ścianie palatium (XII lub pocz. XIIIw.), 12 - stołp (zapewne 1 połowa XIIw.), 13 - katedra hermanowska (ok. 1090-1142), 14 - kaplica romańska (zapewne XIIIw.), 15 - rotunda romańska (XI/XIIw.), 16 - kaplica romańska z absydą (XI/XIIw.), 17 - fragmenty romańskiego kościoła św. Michała (wg Z. Pianańskiego).

2. Rotundy i palatia w rejonie Regii w Wiślicy: nieznaną w skali Polski obfitość monumentalnych obiektów architektury, godnych czołowych ośrodków państwa. Dlaczego występują obok siebie oraz kiedy i dla kogo je wzniesiono? (wg Z. Wartołowskiej, za W. Gliškim).

1. Katedra wrocławska. Plan z oznaczeniem odkrytych relikwów architektury (zarysy I, II i III katedry) oraz poprzedzającej je kaplicy na planie krzyża z X w. Ślad obecności czeskiej czy polańskiej? (wg E. Małachowicza, Lasoty i M. Małachowicza).

2. Fazy rozwoju Szczecina ilustrujące wczesny (plemienny) wzrost ośrodka grodowo-miejskiego: przykład odmiennego w stosunku do innych regionów kraju modelu rozwojowego ośrodków wczesnomiejskich. Objasnienia: a - ok. 800 r., b - ok. 900 r., c - ok. 1050 r., d - ok. 1200 r.; 1 - zabudowa, 2 - umocnienia, 3 - rów, 4 - drogi, 5 - kościół, 6 - tereny zalewowe i bagienne. (wg Cnotliwego, Leciejewicza i Losińskiego).

1

2

1. Kopiec Tatarski w Przemyślu: monumentalny grób nakurhanowy typu wodzowskiego z okresu plemiennego, czy "tylko" wzgórze legend i nieodgadnionych tajemnic?. (Fot. A. Buko).
2. Trzewik pochwy miecza z Warszawy - Starego Bródna (skala 1:1).